

Straub Péter

A Keszthely-kultúra kronológiai és etnikai háttérének újabb alternatívája

„... De miféle nép temetkezett ide? Ez a kérdések kérdése. A kérdésre, miután kifogástalan adatom rá nincsen, és miután, mint fentebb említettem, sem történelmi kuforrásokra, sem külföldi vagy hazai kutatásokra nem támaszkodhatom, egyenlőre nem felelhetek. Maradjon e kérdés nyitva addig, míg arra vagy egy szerencsés lelet, vagy a tudomány előre-haladása nem adhat feleletet.” (Lipp Vilmos, 1884)

Bevezetés

Lipp Vilmos keszthelyi gimnáziumigazgató, 1879 és 1886 közti négy Keszthely környéki temetőrészlet (Alsópáhok/Hévíz, Dobogó, Fenékpusztá, Város), összességében mintegy ötezer sírjának feltárásával alapozta meg a népvándorlás kori szakirodalomban később Keszthely-kultúra néven ismerté vált népesség kutatását. A bizánci solidusok segítségével már akkor körvonalazott, az avar régészeti hagyatéktól szembetűnően eltérő anyagi kultúra értelmezése azóta is a kora avar kori régészet egyik megoldatlan problémája, melynek számos oka van. A legfőbb gondot a közölt temetkezések kevés száma jelenti. Lipp Vilmos ásatási anyagai ugyan számos hazai, sőt külföldi múzeum gyűjteményében megőrződtek, ám azok nagyrészt ma már nemhogy sírok, de olykor lelőhelyek szerint sem azonosíthatóak, így régészeti szempontból messzemenő tudományos igényű következtetések levonására alkalmatlanok.¹ Legalább ilyen problémát jelent, hogy a Keszthely-kultúrával leggyakrabban kapcsolatba hozott késő római és kora bizánci kultúrkörrel ma még koránt sincsen teljesen tisztában a kutatás. Az előbbi esetében a Kárpát-medencében az 5. század első harmadát követően sem a csekély számú írott, sem a tárgyi források nem adnak elég támpontot, míg az utóbbi kutatásában a feltárt temetők, illetve a jól datálható, mellékletekkel ellátott temetkezések hiányában a kora népvándorlás kori régészet pillanatnyilag leginkább az ún. kisleletek kutatására kénytelen támaszkodni.

Ebből következően a szakirodalomban nincs egységes álláspont a következő, alapvető kérdésekben, melyekben az utóbbi évek publikációi, ha lehet, még inkább bonyolították a korábbi évek jól felépítettnek hitt elképzeléseit.

1/ A Keszthely-kultúra kialakulása

Ha eltekintünk a romanizált népesség egyoldalú túlsúlyozására alapozó elméletektől – melyek nem látnak törést a két korszak közti mintegy százötven évben – a Keszthely-kultúrát a 6. század második felétől szokás keltezni. Eddig azonban nem kapott kellő hangsúlyt az a tény, hogy a kultúra jellegzetes korai leletei a meroving és balkáni kultúrákban általánosak a 7. század elején is.

2/ A Keszthely-kultúra etnikai összetétele

Az elmúlt száz évben számos elképzelés született, tucatnyi etnikumot kapcsolatba hozva a Keszthely-kultúra eredetével. A kutatásnak először kronológiai problémákkal kellett megküzdenie. A század első harmadáig, a hazai régészetben 4. századi késő római, szarmata vagy hun emlékként meghatározott leletkört a külföldi szakirodalom következetesen az 5–6. századra keltezte, majd sokáig a kultúra szélsőségesen – kései – avar, illetve szlávként való értelmezése jelentett gátat.² Változás a hatvanas évektől következett be, mikor is egyre inkább előtérbe került a leletanyag és az írott források részletes elemzése. Ennek következtében a Keszthely-kultúra magyarázataként évekig kontinuus római népesség (KISS 1968),³ illetve különböző nyugati germán népcsoportok Dunántúlra kerülése/maradása képezte a legkézenfekvőbb magyarázatot.⁴

Meghatározó fordulópontnak a fenékpusztá-horreumi temető rendkívül gazdag, itallangobard jellegű leletanyagának publikálása tekinthető, ami által a kultúra új megvilágításba került. A régészeti anyag germán és bizánci kapcsolataira Bóna István adott történeti magyarázatot, Sirmium 582. évi és Singidunum 584. évi bizánci, valamint Forum Iulii 7. század eleji, langobard forrással adatolt avar ostromával és lakosaik hadifogolyként való áttelepítésével. Ez több mint negyedszázada meghatározó a Keszthely-kultúra értelmezésében (BÓNA 1970, 257, 122. j.), mellyel napjaink összefoglalásai is egyetértenek (BÁLINT 1995, 282–287, 289–292; MÜLLER 1996a, 99), ami így jelenleg a legelfogadottabb magyarázatát adja a főként bizánciként számon tartott kultúrának, míg a germán kapcsolatok kevésbé tűnnek kidolgozottak.

3/ A Keszthely környéki és Baranya megyei leletkőr kapcsolata

A részben hasonló jellegű, de az egyes tárgytipusok meglétében markáns eltérést mutató (KISS 1968) Keszthely és Pécs környéki leletanyag kronológiai és etnikai kapcsolatáról régóta vita folyik, melyet illetően megoszlanak a vélemények, hogy azok egységnek (BONA 1987, 129; SZENTPÉTERI 1995, 248) vagy inkább külön kultúrszigetnek (KISS 1992, 248; MÜLLER 1992, 254) tekintendők-e.

Mindezek után nem meglepő, ha e maga nemében unikális, mindössze harminc kilométer átmérőjű körben koncentrálnak a dunántúli emléktárhelyek kapcsán úgy tűnik, mintha megrekedt volna a kutatás. A leletkört leginkább mint egy sajátos késő antik kultúrát szokás említeni, ám annak pontos összetevőiről alig találni nagyobb kitekintésű összefoglaló elemzést.⁵ Mégis, ha végiggondoljuk Lipp Vilmos mottóként idézett mondatát, kiegészítve Bóna István ide kapcsolódó gondolatával: „*a régészethen nincs selejt, egy évszázad után is törleszthe-tünk*” (BONA 1983, 117), az utóbbi évtized nagyszámú, a Keszthely-kultúra egy-egy germán vagy bizánci jellegű tárgytipusát feldolgozó illetve érintő, főképp német nyelvű tanulmányának, valamint a források éppoly fontos, nem egy esetben újszerű értelmezésének ismeretében talán nem felelőtlennek azt mondani, nem tűnik reménytelennek a fenti három pont megválaszolása.

Ennek érdekében, mindeddig közöletlen sírok publikálása apropóján kísérletet teszek a Keszthely-kultúra feltűnő gazdagságú, s legjobban közzétett temetőjének vizsgálatára, a fenékpusztai-horreumi sírok leletanyagának etnikai csoportosítására, összevetve azt a temető eddig kellőképpen figyelembe nem vett szerológiai feldolgozásának megállapításaival.⁶ Továbbá a germán és az avar régészet újabb eredményei alapján vizsgálat alá veszem a temető és a Keszthely-kultúra időbeli kezdetét.

A Keszthely–Fenékpusztai Horreumi temető

1959-ben a fenékpusztai késő császárkori erőd nyugati falánál, a század elején Csák Árpád, majd később Sági Károly által feltárt második Ókeresztény Bazilikától mintegy ötven méterre délre, egy viszonylag nagyméretű késő római horreum került feltárássra, melynek keleti, hosszanti oldalánál 31 sír is előkerült. A nagyrészt kőpakolásos és koporsós, főként női temetkezések egy része teljesen melléklet nélküli volt, nagyobbik részük azonban rendkívüli arany- és ezüstgazdagságuk következtében nagy feltűnést keltettek itthon és külföldön egyaránt. Ennek nyomán a kis temetőnek nemcsak angol nyelvű publikálására került sor (BARKÓCZI 1968), hanem hamarosan a mainzi múzeum neves évkönyvében is közlésre került (BARKÓCZI 1971). Miu-

tán a leletanyag és a temetkezési szokások is kétségtelenné tették, hogy a Keszthely-kultúra addigi – s maig is – leggazdagabb temetkezéseiről van szó, a sírokat a kultúra vezető rétegével hozták kapcsolatba, keltezésük és etnikai meghatározásuk körül azonban szerteágazó vita alakult ki.

Az ásató a horreumi temetőt legfeljebb két generációnyi időre keltezte 546–582 közé datálta, s Itália Bizánchoz való visszacsatolásának történeti folyamatába illesztve bizánci népesség temetkezésének határozta meg. Így kronológiai magyarázatot adott a temető néhány, szoros kapcsolatot leginkább a pannoniai langobardok hagyatéka felé mutató sírra is (BARKÓCZI 1968, 310; BARKÓCZI 1971, 190). Barkóczi László elképzelését a Dunántúl 6. századi bizánci megszállásáról Salamon Ágnes adoptálta a környei kora avar kori temető értékelésekor, melyet különböző etnikumú bizánci zsoldosok temetkezéseként értelmezett, nem kis meglepetéssel okozva ezzel a hazai és nemzetközi kora népvándorlás kori régészetben (SALAMON–ERDÉLYI 1971, 66–71).⁷ A két régész a súlyos szakmai bírálatok ellenére továbbra is kitartott elképzelése mellett, sőt még korábbi, 6. század eleji keltezést vetettek fel, óvatosan késő római továbbélő népességhez kötve a temetőt (BARKÓCZI–SALAMON 1984, 172, 180), mely véleményük burkoltan később újra feltűnt (BARKÓCZI 1993, 333).

Mértékadó nézetek azonban régóta azon az állásponton vannak, hogy a horreumi temető – időben egykorúként értelmezve a Sági Károly által feltárt, ám szinte tökéletesen kirabolt bazilikai sírokkal (SÁGI 1961, 415–421) – a 6. század második felére keltezhető. Nyugati germán és bizánci típusú, a korszakban lényegében interetnikus ékszerei miatt az etnikailag szinte meghatározhatatlan, jobb híján késő antiként aposztrofált előkelő réteghez köthető. Ők lennének az avarok által hadifogolyként – esetleg önként – a Balatonhoz zárt tömbbe telepített/települt, és a Dunántúlon valószínűsíthetően teljesen elszegényedve továbbélő, romanizált lakossággal keveredett népesség vezetői. Fenntartás nélkül elfogadott a temető 568–630 közötti keltezése, s a temetkezések felhagyását összefüggésbe hozzák a Keszthely-kultúra népességének a kutrigrur-bolgárok avar ellenes lázadásában való esetleges részvételével, továbbá az erőd és a háromhajós bazilika végső felégetésével. Ezt követné a népesség szétköltöztetése és azok felett az avarok szoros katonai felügyelete, minek régészeti bizonyítékát a nagy sírszámú – már jellegzetes avar leletanyagú sírokat is tartalmazó – temetők feltűnésében véli felfedezni a kutatás, melyek használata egészen a 9. század elejéig nyomon követhető (KOVRIK 1960, 165; BONA 1971a, 295–296; KISS 1992, 247–248; MÜLLER 1992, 278–281).

Barkóczi László ásatását követően 1970. április 15-e és november 11-e közt a fenékpusztai erődben újabb

tervásítás folyt, minek első két hónapja alatt Horváth László irányításával 820 négyzetméternyi terület került feltáráásra, melyen számos késő római és népvándorlás kori objektum mellett – lakóház, árok, kemence, hulladékgyödör – nyolc sír is előkerült.⁸ E temetkezések egyértelműen a horreum mellett feltárt kis temetőhöz tartoznak, melynek legészakkeletibb, 28. számú sírját sikerült is beazonosítani, miután az belesett az egyik – két új sírt rejtő – szelvénybe. A nyolc sír jelentősége bolygatottsága folytán nem vetekedhet az 1959-ben feltárt temetkezésekkel, ám a pontos dokumentációknak köszönhetően újabb fontos adalékokat szolgáltatnak a kultúra elemzéséhez. Miután az 1959-ben feltárt utolsó horreumi sír a 31. számú volt, ezért a keletre előkerült újabb sírok a 32–39. sorszámokat kapták (1. kép).

1/ Sírleírások

32. sír: T.: NyDNY–KÉK 135°, M.: 80 cm, h.: 137 cm, sz.: 62–47 cm (2. kép 1).

A bolygatatlan sírgödör kiszélesedő, nyugati végénél, a sír aljától 19 cm-re pannon homokkő, északi falánál 15 cm magasságban különböző méretű permi vörös homokkő és pannon homokkő, keleti végénél pedig mészkő feküdt, utóbbi 14 cm-re a sír aljától. A lábak felé keskenyedő sírban 72 cm hosszú leánygyermek nyújtott helyzetű csontváza feküdt. Az erősen felszívódott vázból csupán az alsó állkapocs és a lábszárcsontok maradtak meg jobb állapotban. Mell.: 1. Vas tűszerkezetes, öntött *S alakú bronzfibula* (2. kép 2). A balra néző stilizált madár testét négy hosszanti árok tölti ki. Köztük és a szemek helyén cellák, melyek közül csupán kettőben maradt meg az áttetsző köbetét. A fibula közvetlenül az alsó állkapocs alatt feküdt. H.: 3,1 cm, sz.: 2,6 cm (ltsz.: 71.202.1). 2. Nyomottgömb formájú, ovális keresztmetszetű *agvaggyöngy* (2. kép 3). A sötétszürke alapú gyöngyszem oldalán négy-négy fehér, illetve sárga festésű ovális minta váltakozik. A gyöngy a fibula alatt, a gerincoszlop vonalában, a mellkas közepén került elő. Átm.: 1,2 cm (ltsz.: 71.202.2).

33. sír: T.: NyDNY–KÉK 135°, M.: 80 cm, h.: 101 cm, sz.: 44 cm (2. kép 4).

A feldúlt sírgödör nyugati végénél, 32 cm-re a sírgödör aljától négy mészkő feküdt, a többi sírfalnál 18 cm magasságban különböző méretű permi vörös homokkődarabok voltak. A lekerekített sarkú, téglalap alakú sírgödörben rossz megtartású gyermekcsontok feküdtek, a bolygatás következtében minden rendszer nélkül, az alsó állkapocs a bordák közt került elő.

34. sír: T.: DK–ÉNY 125°, M.: 84 cm (3. kép 1).

A 90 cm hosszú leánygyermek váza nem sír, hanem egy hulladékgyödör alján, közvetlenül annak délnyugati falánál került elő. A csontváz koponyája jobb oldalán feküdt, bal alkarja medencéjére volt hajlítva, jobb karjának nem maradt nyoma. Gerincoszlopa enyhén hajlott, a felhúzott bal láb a nyújtott jobb láb alá nyúlt. A testhely-

zetből ítélve a gyermeket, a temetkezési szertartást mellőzve, úgy dobhatták bele a gödörbe. Mell.: 1. Két darab pontkördíszes *csontkarperec* (3. kép 3–4) a bal alkaron. A csontlemezeket két kis vasszeg fogja össze, mindkét karperec két darabra tört. Átm.: 5,8 cm, vast.: 0,6 cm (ltsz.: 71.90.11).⁹

35. sír: T.: D–É, M.: 92 cm (2. kép 5).

Az előbbi hulladékgyödör déli falánál, egy 160x110 cm méretű beásásban emberi koponya, valamint állati csontmaradványok kerültek elő. A beásás minden bizonnyal egy korabeli bolygatással feldúlt sírt érintett, ám annak sírfoltja már nem volt megfigyelhető.¹⁰

36. sír: T.: K–Ny, M.: 186 cm, h.: 210 cm, sz.: 98 cm (4. kép 4).

A téglalap alakú, lekerekített sarkú, teljesen feldúlt sírgödörben felnőtt váznak jó állapotú csontjai feküdtek rendszertelenül. A sírgödör alja eredetileg római tetőfedő cserepekkel volt kirakva, de csupán a sírgödör nyugati végében, a lábszárcsontok alatt maradtak meg azok eredeti helyükön. A sírgödör déli falával párhuzamosan, a sír aljától 10 cm-re koporsó fekete elszíneződése volt nyomon követhető a sír teljes hosszában. Mell.: 1. Erősen korrodálódott ovális *vascsat* (4. kép 5). A csat megvastagodó pecke ráhajlik a töredékes karikára. A csat a bolygatás keleti szélén, közvetlenül a bal medencelapát mellett feküdt. Átm.: 3,6 cm (ltsz.: 71.100.1). 2. Enyhén ívelt hátú, vasszegecsekkel összefogott egyoldalas *csontfésű* (4. kép 6) töredéke. A fésű fogólemezét pontkőminták díszítik, épségben mindössze hat fésűfog maradt meg. A lelet 160 cm mélységben, a sírgödör keleti végéből került elő. H.: 9,5 cm, sz.: 3,2 cm (ltsz.: 71.100.2).

37. sír: T.: NyÉNY–KDK, M.: 169 cm, h.: 230 cm, sz.: 98–106 cm (4. kép 1).

A lábak felé enyhén kiszélesedő, lekerekített sarkú, bolygatatlan sírgödör oldalainál a váz körül mészkövek és pannon homokkövek feküdtek. A nagyon rossz megtartású, 170 cm hosszú, nyújtott helyzetű női vázat jól dokumentálható koporsó 190x60 cm méretű maradványa vette körül. Mell.: 1. Kanalasfejű, asztragalosz mintájú *bronz stílustű* (4. kép 2). A kilenc bordával díszített tű a jobb kulcscsont felett ferdén, hegyével a gerincoszlop irányába feküdt. H.: 13,7 cm.¹¹ 2. Kerek átmetszetű, töredékes *vaskarperec* (4. kép 3) a bal alkaron. Átm.: 5,7 cm (ltsz.: 71.104.12).

38. sír: T.: DNY–ÉK, M.: 111 cm, h.: 214 cm, sz.: 80 cm (3. kép 2).

Bizonytalan rendeltetésű, ovális formájú késő római objektum északnyugati részén került elő a téglákkal és pannon homokkövekkel keretelt, bolygatott sír. A nyújtott helyzetű, 152 cm hosszú váz jobb oldalát, a koponyától az alsó lábszárig modern bolygatás tette tönkre.¹²

39. sír: T.: Ny–K (3. kép 2).

A késő római objektum északnyugati felén, közvetlenül a 38. sír déli falához kapcsolódott, sírfoltját azonban

nem lehetett megfigyelni. Az újkori bolygatás a sír nagy részét teljesen megsemmisítette, csupán a lábszárcsontok maradtak *in situ*. Mell.: 1. Négyyszögletes formájú, vékony, préselt *ezüst scriniumlemez* (3. kép 5) részlete. A veret bal felső sarka átfúrt, alsó harmada enyhén hajlott. Csupán felső része lezárt, három másik oldala hiányos. A veret szüreti jelenetet ábrázol, a lugasszerűen futtatott szőlőhöz ötfokú létra támaszkodik, melynek alján előrenyújtott kezében kis szőlőfürtöt tartó alak áll. A lemezke a sírt átvágó cölöplyuk betöltéséből került elő, ezért kérdéses, hogy eredetileg a 38. vagy a 39. sírhoz tartozott-e. H.: 1,8 cm, sz.: 2,1 cm (Itsz.: 71.201.1).

2a/ A sírok értékelése. A tájolás

Ha a tájolási adatokat vesszük alapul, a nyolc sír változatos képet mutat, ám csupán ez messzemenő következtetésekre nem ad alapot. Dominál a Ny–K-i tájolás, illetve az attól való csekély eltérés, de ez mind a késő római kornak (LÁNYI 1972, 63), a pannoniái langobardoknak (BÓNA 1993, 122), és a Keszthely-kultúrának (PERÉMI 1991, 156; KISS 1997, 133–134) is jellemzője. Így pusztán ez alapján nem lehet a temetkezéseket kronológiailag és etnikailag biztonságosan szétválasztani. Kivételt a 34. és 35. sír képez, ezek tájolása ugyanis extrém, DK–ÉNy illetve D–É. Irányításuk s különösen leleteik kétségtelenül a 4. század felé mutatnak.¹³ A 36. sírt, K–Ny-i tájolása és a római tetőfedőcserepek alapján akár a 4. század közepére is keltezhetnénk, ám ennek nemcsak leletanyaga és a késő római korban egyébként ritka koporsónak e sírban való megléte mond ellent, hanem az is, hogy a bazilikai 8. sír is a többi temetkezéshez képest ellentétes irányba volt tájolva (SÁGI 1961, Abb. 12).

A fentiek értelmében a horreumi temetkezések vizsgálataánál még jobban felértékelődnek a temetkezési szokásokból és a régészeti leletekből levonható következtetések.

2b/ A temetkezési rítus

A Keszthely-kultúra jellemzőjeként szokás számon tartani a koporsós temetkezések nagy számát és a kőpácolások különböző formáinak gyakoriságát. E jellegzetességek a szóban forgó sírok esetében is megvannak, kivételt azok a temetkezések mutatnak, melyekről már a tájolás alapján felmerült azok késő római keltezése. Így nem találjuk nyomát e két elemnek a 34. és 35. sírban, de a 38. sír részleges téglakeretezése is a 4. századra utal, az ugyanis idegen a kora népvándorlás kori Keszthely-kultúrák temetkezések közt. Tény, hogy mivel kőkeretezés késő római temetkezésekből is ismert, s Keszthely-kultúrák sírok esetében is vannak koporsó és kövek nélküli példák, önmagában e két temetkezési szokás megléte illetve hiánya nem tesz lehetővé egyértelmű időrendi vagy etnikai meghatározást, azok inkább csak tájékoztató jellegű adatot szolgáltatnak.

2c/ A régészeti leletanyag vizsgálata

A nyolc temetkezés közül a 33. sír melléklet nélküli volt, a 38. és 39. sír esetében pedig nem dönthető el egyértelműen, hogy a scriniumlemez eredetileg melyikhez tartozott. A 35. sír földjének késő római kerámiáiról és hagymafejes bronzfibulájáról csupán az ásatási napló számol be. Így ténylegesen csak négy mellékletes sírral számolhatunk. Ezek közül a 34. sír, csontkarperece folytán jól keltezhető a 4. század második felére, kb. harmadik negyedére (BARKÓCZI 1960, 123; BURGER 1979, 14), viselete is a késő római szokásnak megfelelően párban volt, a bal alkaron (LÁNYI 1990, 249).¹⁴ Hasonló keltezés vonatkozik az ezüst ládikaveretre is, melynek töredékes volta megakadályozza a pontos párhuzam fellelését a tárgytypust összefoglaló gazdag monográfiákban (BUSCHHAUSEN 1971; GÁSPÁR 1986).

A tájolás, a temetkezési rítus és a leletanyagnak az előbbieken tárgyalt összefüggései alapján a sírok egy részét tehát – a 34., 35., 38., 39. számút (amennyiben a scriniumlemez ehhez tartozott) – kronológiailag el kell különítenünk a Keszthely-kultúra korának időben későbbi sírjaitól, e temetkezések ugyanis a késő római korra keltezendők.

A fennmaradó további három mellékletes – 32., 36., 37. – sír hat lelete látszólag az 568 előtti dunántúli langobard hagyatékkal mutat kapcsolatot, hiszen a Schwechat/Pallersdorf (Bezenye) típusú S fibulának¹⁵ és a polikróm agyaggyöngynek éppúgy számos párhuzama ismert Pannoniából, mint a langobardok körében úgyszintén tipikus leletnek számító ovális vascsatnak vagy ívelthátú csontfésűnek. Hogy e temetkezések kora mégsem a 6. század első fele, arra figyelmeztet e síroknak a pannoniái langobardoknál ritka kőkeretezéses temetkezési rítusa (SÁGI 1961, 426).¹⁶ de még inkább az, hogy az említett négy tárgytypus használata általános Keszthely-kultúrák sírokban is! Ráadásul a 37. sír leletei teljesen idegennek tekinthetők az 568 előtti langobard anyagban, mivel azok a Keszthely-kultúra női sírjainak tipikus ékszerei. Pannoniában a langobard nők ugyanis még szinte egyáltalán nem viseltek karperecet,¹⁷ s a stílusuk is – melyek azonban akkor még nem fülkanalas típusúak –, az eddig közzétett sírok alapján majdnem minden esetben a hajfonat vagy fejkendő rögzítésére szolgáltak, így a koponya mellől kerülnek elő, nem pedig a kulcsont közeléből (BÓNA 1993, 127).

Mindezeket figyelembe véve a három sír kétségtelenül a Keszthely-kultúra 568 utáni temetkezéseinek sorába tartozik, részletes elemzésükre így a többi horreumi sírral együtt kerül sor.

Keszthely-kultúrák temetői szerológiai elemzéseinek értékelése

Az 1959-ben feltárt 31 sírből 19 ad alapot régészeti vizsgálatra – ez egészült ki most további hárommal –, a

részletes antropológiai elemzéstől a szinte teljesen felszívódott csontok miatt a kutatásnak azonban el kell tekintenie, mivel csak a hosszúcsontokból maradtak meg részletek. 16 sír csontanyaga szerológiai elemzést azonban lehetővé tett, melyet Lengyel Imre végzett el, s a temető német nyelvű összefoglalójának függelékeként publikált (LENGYEL 1971). Ennek eredménye – melynek összevetése a régészeti leletanyaggal mindeddig elmaradt – röviden a következőkben összegezhető.

A vizsgálható csontanyag alapján a temetőben két különböző indexszámú csoport különíthető el, mely közül a gazdagabb régészeti mellékletekkel eltemetettek 568 előtti langobard temetők sírjaival (Hegykő, Várpalota, Vörs), a szegényebbek pedig – egy sír kivételével – késő római temetkezésekkel (Környe,¹⁸ Pécs) mutatnak szoros etnikai kapcsolatot (1. táblázat).

Lengyel Imre több régészeti korszak temetőjének hasonló természettudományos vizsgálatát végezte el anélkül, hogy a sírok leletanyagáról vagy azok összefüggéseiről tudása lett volna. Eredményei nem egy esetben rendkívül szervesen egészítik ki az egy-egy tárgytípus kronológiájáról vagy etnikai hátteréről rendelkezésre álló régészeti ismereteket. Éppen ezért meglepő, hogy a horreumi temető esetében a kutatás mindeddig figyelmen kívül hagyta ezt az elemzést, mely, mint módszer, felbecsülhetetlen információkat szolgáltathat régészeti-egzakt módon olykor egyébként igazolhatatlan elképzelésekhez is.¹⁹ Esetünkben azt kell nagyon alaposan szem előtt tartani, hogy Lengyel Imrének a hatvanas években nem volt lehetősége másra, minthogy összehasonlító anyag híján dunántúli késő római és langobard temetőket használjon fel párhuzamként, amiről ma már tudjuk, hogy mind régészeti, mind történeti szempontból módszertanilag megalapozatlan volt. Hiszen sem források, sem régészeti leletek nem támogatják Itáliába költözésüket követően langobard elemek pannoniai helyben maradását (KISS 1992, 37; BÓNA 1993, 111), miként nincs – vagy csak áttételesen – egyértelmű írásos adat romanizált népelemek továbbélésére sem. De még ha valószínűnek tartható, hogy nem menekült el mindenki a hunok elől, s Nyugat-Európában több helyen bizonyított is a római továbbélés, akkor is, a kontinuum romanizált lakosság teljesen elszegényedett 5. századi anyagi kultúrájából képtelenség levezetni a Keszthely-kultúra váratlanul, minden előzmény nélkül felbukkanó nemesfémgazdagságát (MÜLLER 1996a, 98).

A megoldás mégis kézenfekvő, mivel a horreumi temetőben valóban langobardokról és rómaikról lehet szó, csak hogy nem 5–6. századi analógiákkal kellett volna azokat összevetni, hanem 6. század végiekkel, 7. század elejikkel! A szerológiai vizsgálat eredményeként kapott indexszámok többé-kevésbé – amennyiben az nem keveredik túlzottan – egy-egy etnikai csoport standard adatát adják. Ezért a horreumi langobard indexszám minden bizonnyal nemcsak pannoniai, hanem itáliai langobard

temetők eredményével is egyezést kellene, hogy mutasson,²⁰ ugyanígy a késő rómainak minősített indexszámot is kora bizánci temetkezések – ma még nem ismert – hasonló adataival lenne érdekes, s sokkal inkább megalapozott, összevetni. Lengyel Imre szerológia meghatározásait tehát érdemes figyelembe venni, csak tudni kell, hogy azokat nem hazai, hanem itáliai és balkáni temetkezésekkel lenne szükséges rokonítani.

Hogy Lengyel Imre eredményei a horreumi temetőre vonatkozóan nem megalapozatlanok, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a Sági Károly által 1963-ban a déli erődkapunál feltárt ún. B temető szerológiai feldolgozása ugyanígy két etnikai csoportot különített el. A kisebb indexszámú közösséget, melyhez a sírok ötóde tartozik, csakúgy, mint horreum esetében a szegénység, illetve a melléklet nélkülség jellemzi. E síroknál nincs nyoma a Keszthely-kultúrára jellemző kökeretezéses temetkezési szokásnak, s az ásató szerint azok régészeti leletanyaguk alapján a 4. századra keltezhetőek (SÁGI 1970, 166–167). Míg a déli erődkapunál a múlt század vége óta folyó ásatások során számos késő római mellékletű temetkezés került napvilágra, addig a Barkóczi László által publikált horreumi temetőből eddig egyetlen leletet sem kelteztek a 4–5. századra, mégis a biokémiai vizsgálat szerint mindkét temetőben van egy közös indexszámú, tehát azonos eredetű csoport. Ez nem magyarázható másként, mint hogy a késő római és a kora bizánci népességet, lényegében azonos eredetűk illetve genetikai rokonságuk folytán e természettudományos módszerrel nem lehet elkülöníteni, csupán az állapítható meg róluk, hogy rómaiak.²¹

E természettudományos eredmények legjobb interpretációja a régészeti leletek tükrében az, ha feltételezzük, hogy egyrészt van e temetőknek egy olyan komponense, mely miután leletanyagában egyaránt tartalmaz az 568 előtti pannoniai anyagban teljesen ismeretlen női ékszereket (egyedi kisfűlák- és brossok, kosaras fűlbevalók, melltűk, gyűrűk, karperecek), férfi övgarnitúrákat, valamint díszítési technikákat (második germán állatstílus, pont-vonal motívum), az csakis 568 után valamilyen módon a Dunántúlra került langobard közösségként értelmezhető. A másik komponens meghatározása összetettebb, mely – ámbár az szerológiaiilag egyenesnek tűnik – a temetkezési szokások, a régészeti leletek, de az egyes ékszerek eltérő viseletének módja alapján is két részre bontható.

Miután az újonnan feltűnő két elem temetkezési szokásai nem különülnek el egymástól,²² s mivel a klasszikus temetőelemzéses módszer – a leletek területi eloszlása, csoportosulása – sem kecsegtet eredménnyel, a régészeti leletanyag alapján kell megvizsgálni, mennyire igazolható a szerológiai megállapításokra alapozó fenti elképzelés. Ehhez segít a természettudományos feldolgozás, mely túllép a tárgy = etnikum szemléleten, s felhívja figyelmet arra, hogy a leletek elemzése nem intéz-

hető el annyiban, hogy azok a korban interetnikusnak tekinthetők.

Erre a vizsgálatra biokémiai feldolgozása mellett azért is a horreumi temető a legalkalmasabb, mert sírjainak rendkívül változatos lelettípusai a többi temetőhöz képest jóval nagyobb európai áttekintést tesznek lehetővé, s leletanyaga alapján egészen biztosan első két generációs temetőről van szó.

Bizánci leletanyagú sírok és keltezésük

Lengyel Imre második számú, római temetkezésekkel rokonított csoportjába hét sír tartozik, melyek egyetlen kivétellel szegényesek vagy melléklet nélküliek. A kivételt képező 12. sír – 5–10 éves leány temetkezése – a csoport szerológiaiilag egyetlen olyan sírja, melynek leletanyaga régészeti szempontból is vizsgálható.²³ E sírban ezüst korongfibula²⁴ és gyöngysor volt (BARKÓCZI 1968, Pl. LXI, 1–2), kiindulópontként tehát a korongfibulát kell alapul venni, aminek irodalma jelentős a hazai régészetben.

A Keszthely-kultúras temetkezések korongfibulái közt a középső mezejükben mélyített, általában vallási témájú – ezért joggal keresztény hitűek viseleti elemeként számon tartott – darabok a legszebbek, melyek eredete jól körülhatárolható. Évtizedek óta közismert, hogy – közel hasonló számú Baranya megyei lelőhelytől eltekintve – tökéletes párhuzamaikat sírletekben egész Európában kizárólag csak az észak-albániai kora bizánci Koman-kultúrában találni meg. Teljesen ismeretlenek nyugati germán temetkezésekben (GARAM 1993, 122), mint ahogy viselettörténeti kapcsolataik is Bizánc felé mutatnak (SÁGI 1970, 188; GARAM 1993, 127–130).²⁵ A horreumi temetőben még két ilyen típusú korongfibula került elő, mely sírok további leletanyaga nagyobb kitekintést tesz lehetővé. Sajnos az egyik esetében (5. sír) nem maradt elég csontanyag a biokémiai vizsgálathoz, de leletei alapján az nagyon jól elemezhető, míg a másiknál (14. sír) a szerológiai besorolás és a régészeti adatok egész temetőre vonatkozó egyetlen eltérő eredményére kell választ találni.

Az 5. sírban a korongfibulán kívül több olyan lelet is volt, melyek arra mutatnak, hogy azokat eredeti bizánci készítményeknek szükséges tartani. Ennek következtében felmerül, hogy nemcsak a készítő műhely, hanem maga a sírba eltemetett kislány is bizánci lehetett. Nem mond ennek ellent a sír késő római ízlésű, jól korongolt korsója (BARKÓCZI 1968, Pl. LVIII, 7), de még inkább megerősíti azt a félholdcsüngős arany fülbevalópár és az arany ékszergallér. E fülbevalótípus – főként pávas ábrázolású – példányai éppúgy ismertek a kora avar kori Kárpát-medencében (KISS 1996, Liste 4), mint az Észak-Afrikától a Balkánig terjedő óriási területen, bajor (LANDENBAUER–OREL 1960, 46; ROTH 1979,

Abb. 314 a–b) és itáliai langobard temetkezésekben szintűgy (SALVATORE 1981, 131, 152), mint a Koman-kultúrában (MENKE 1990, 194–195), bár többségük sajnos (magán)gyűjtemények ismeretlen lelőhelyeként szerepel a szakirodalomban. Hatalmas területen való elterjedésük egyértelművé teszi – csakúgy, mint a kosaras fülbevalók esetében –, hogy egy bizánci eredetű ékszertípusról van szó, melynek darabjai nagyrészt kereskedelmi úton jutottak el egymástól ily távoli területekre. A hazai kutatás előszeretettel lát az ilyen nagy területen fellelhető, nemesfém-ből készült népvándorlás kori leletek mindegyikében eredeti bizánci tárgyat, holott több esetben biztosra vehető, hogy nem erről van szó, ezeket ugyanis helyi mesterek mindenhol előszeretettel utánozták.²⁶ Miután azonban e fülbevalótípus, miként Európában, úgy a kora avar kori anyagban is, a kosaras fülbevalókhöz képest feltűnően kisebb számban ismert, s mivel aranyból készültek, esetükben valószínű, hogy nagy részük joggal minősíthető bizánci műhelyek termékeinek. A kérdés az, hogy a lelőhelyek itáliai és balkáni sűrűsödési pontja – értsd egyben a horreumi temető két etnikai komponense – közül a keszthelyi pár tipológiaiilag melyikből vezethető le. A válasz mai ismereteink szerint erre az, hogy mivel Itáliából egylőre szinte teljesen ismeretlen a közepén monogramos díszítésű típus (RIEMER 1992, 127), márpedig a horreumi ilyen (BARKÓCZI 1968, Pl. LV 3–4), így azt leginkább délről eredeztethetjük, ami felveti a gyermek bizánci eredetét is. Megerősítik ezt azok, a kislány nyaka körül előkerült háromszögletű, granulált csüngők (BARKÓCZI 1968, Pl. 6–25) is, melyeket többször értelmeztek már fülbevaló tartozékként, ám valójában ingnyakdíszeknek tekintendők (GARAM 1991, 173). Ennek, az eddig három további lelőhelyről ismert valamennyi párhuzama – Sadovec (OVČAROV–VAKLINOVA 1978, 111), Várna (OVČAROV–VAKLINOVA 1978, 116), Tyros (BÁLINT 1996, 940) – a bizánci kultúrkörhöz tartozik, mely így egyértelművé teszi a keszthelyi pendíliumok bizánci ékszergallérokkal való közvetlen kapcsolatát. Mindezek következtében a sírba eltemetett kislány bizánci származása valószínűnek tekinthető.

A 12. számú korongfibulás sír tehát szerológiai alapon is joggal tartható bizáncinak, míg az 5. sírba eltemetett kislány vázából ugyan nem maradt meg elegendő csontanyag a biokémiai vizsgálathoz, ám leletanyaga alapján ő is hasonló származásúnak tartható. A harmadik, korongfibulás sír csontszöveti eredménye szerint nem a bizánci, hanem a langobard rokonságot mutató első csoporthoz tartozik, mely így borítani látszik a két különböző tudományos megközelítés – eddig úgy tűnt – egybevágo eredményét a két etnikum elkülönítésének lehetőségében. Azonban nem feltétlenül erről van szó.

Ez a sír már csak azért is gyanút kell, hogy keltsen, mivel ez az egyetlen eset, amikor a két különböző mód-

szerral kapott etnikai meghatározás nem esik egybe! A korongfibula alapján (BARKÓCZI 1968, Pl. LXII, 8) a 14. sír kétségtelenül a bizánci indexszámú csoporthoz kellene, hogy tartozzon, csak hogy egy dolgot nem szabad elfelejteni. A korábban tárgyalt két, bizáncinak meghatározott gyermeksírral szemben egy maturus korú nőről van szó. Ez esetben könnyen elképzelhető, hogy a Lengyel Imre szerint langobard származású hölgy idősebb kora folytán, a két népesség közti gyors asszimiláció vagy házasság útján jutott a javítás nyomait magánviselő ékszerhez (SÁGI 1985). Itt kell megjegyezni, hogy az avar környezetbe került idegen elemek régészeti leletanyaga esetében elsősorban a gyermekként idekerült, s még fiatalon elhunyt egyének temetkezéseitől várható el leginkább, hogy azok még az előző szállásterület leleteit reprezentálják. Ők azok, akik divatváltás nélkül, szinte azonnal sírba vitték ékszereiket – remek példa erre a Szentés-Borbásföldi juvenilis korú fiúsír (LŐRINCZY 1996) – míg a kulturális asszimiláció következtében szülcik illetve nagyszülcik sírjai esetében, az itt eltöltött évtizedek következtében ez már kevésbé érvényesül. Ennek valószínűsége nemcsak a horreumi temetőben állja meg helyét – ahol is a fiú és leánysírok leletanyaga valóban rendkívül változatos és gazdag képet nyújt, erős langobard vagy bizánci kapcsolatokat mutatva – hanem például a szegvár-oromdűlői kora avar kori temetőben is.²⁷ A temető leletanyaga és temetkezési ritusa alapján az avarokhoz a pontusi steppén csatlakozott kelet-európai népességhez köthető, melyben hasonlóképp szembevetülő a gyermeksírok leleteinek egyedisége és archaikussága, közvetlen kapcsolatot mutatva ezzel a hozzávetőleg már körvonalazott szállásterület emlékéanyagával.

Összességében tehát két olyan temetkezés is van (5. és 12. sír), melyek bizáncinak tarthatók. Am a szerológiai szintén ebbe a csoportba sorolt további öt sír – miután azok egy bronztű (25. sír) és egy késő római bronzérme (31. sír) kivételével melléklet nélküliek – etnikumáról felelősséggel nem lehet állást foglalni.

Vajon mennyiben támasztják alá a bizáncinak meghatározható horreumi sírok leletei a temetőnek és a Keszthely-kultúrának, a szakirodalomban elfogadott 6. század második felétől való keltezését? Ennek megítéléséhez több ékszertípus is támpontot nyújt, melyek közül számukat tekintve, a korongfibulák alkotják a legnagyobb csoportot. E fibulák keltezéséhez egyedül a Koman-kultúrát vehetjük alapul, ahol az ilyen típusú fibulák sírok 7–8. századi temetők legkorábbi, tehát 7. század eleji horizontjába tartoznak (KOROSZEC 1953, 234–254; ANAMALI 1988, 452). Ez a keltezés a Keszthely-kultúra szempontjából informatív adat abból a szempontból, hogy nincs egyelőre semmi konkrét bizonyíték arra, hogy e korongfibulákkal már a 6. századtól számolhassunk a Kárpát-medencében. Néhány baranyai darab esetében egyébként is teljesen biztos,

hogy azok nem kerültek földbe a 7. század első felét megelőzően (GARAM 1993, 119). A keszthelyi példányokat pedig a kiskosaras fülbevalók alapján datálni – melyeket nagyszámú európai lelőhelyük alapján bevett szokás a század második felére keltezni –, önmagában nem tűnik túl meggyőzőnek. E fülbevalók ugyanis korántsem csak a 6. század második felének jellemző leletei, miként az a későbbiekben részletezésre kerül, együtt tárgyalva a horreumi temető azon szembevetülő jelenségével, miszerint kosaras függők és korongfibulák nem fordulnak elő azonos síregyüttesekben.

A keszthelyi félholdcsüngős aranyfülbevalók 568 előtti készítésének (BARKÓCZI 1971, 183) nincs alapja, ezek a pannoniai langobard anyagból teljességgel hiányoznak. Itáliában is csak a langobardok feltűnése után – bizánci hatásra – válnak népszerűvé. Miután nagyon kevés keltezhető síregyüttesük ismert, általánosan elfogadott a 6–7. század fordulójára való datálásuk,²⁸ ám egy részük használatban volt a 7. század első évtizedéig.²⁹

Végezetül az 5. sír bronzgyűrűjének (BARKÓCZI 1968, Pl. LV, 2) nemcsak a mezőbándi gepida temetőből ismert párhuzama, hanem formailag és technikájában is szinte tökéletes párja került elő a budakalász-dunaparti 759. sírból, melyet Heraclius Constantinus és fia solidusa (616–625) datál a 7. század első harmadára (PÁSZTOR–VIDA 1991). Összefoglalásul tehát megállapítható, hogy a bizánciként értelmezett sírok leletei nem keltezendők szükségszerűen a 6. század második felére, ilyenek ugyanis használatban voltak 7. század első évtizedeiben is.

Langobard leletanyagú sírok és azok időrendje

Lengyel Imre a pannoniai langobard temetkezésekkel kapcsolatba hozott első szerológiai csoportba kilenc sírt sorolt, melyek mindegyike gazdag régészeti leletanyagú. E csoport sírjait azonos lelettípusaik következtében érdemes közös ékszer, illetve viseleti elemeik alapján együtt vizsgálni.

1/ Kisfibulák

A horreumi temető négy sírjából került elő kisfibula, közülük háromban az 568 előtti pannoniai langobard emlékéanyagból közismert típusok voltak. A 4. sírban sasos ezüstfibula (BARKÓCZI 1968, Pl. LXII, 1), a 11. sírban a várpalotai 19. sírből ismert típusú ezüst S fibula (BARKÓCZI 1968, Pl. LXI, 3), a 17. sírban paragrafus és lovacskás ezüstfibula (BARKÓCZI 1968, Pl. LXI 1–2), a most közzétett 32. sírban pedig Scwechat/Pallersdorf (Bezenye) típusú S fibula feküdt. A lovacskás kivételével valamennyi köbeteles díszű, többségében aranyozott darab. Az a tény, hogy a sasos és lovacskás daraboktól eltekintve, típusában valamennyi nyugodtan

köthető lenne a pannoniai langobardokhoz, a kutatást mindeddig determinálta. Részben ez adott alapot az ásatónak, hogy a temető megnyitását 568 elé helyezze, bár e langobard leleteket akkor, s azóta sem sikerült megfelelően értelmeznie. Legutóbbi magyarázata, miszerint „*ez a vegyes, egyedül darabonként előforduló anyag nem jellemzi, csupán színezi a keszthely-fenékpusztai etnikumot*” (BARKÓCZI 1993, 334), húsz évvel korábbi gondolatát idézi (BARKÓCZI 1971, 186). De akkor mi a magyarázata a sírszámra nézve Barkóczi László véleménye ellenére mégis szembetűnően nagy számú első csoport régészetiileg is oly sokrétű langobard kapcsolatainak, mely leletanyaga tekintetében is feltűnően gazdag? Nem lehet pusztán a véletlen műve, hogy mindhárom 1959-ben feltárt fibulák sír az első szerológiai csoportba tartozik, ahová azoknak régészeti alapon valóban tartozniuk kell, nem is beszélve arról, hogy négy kisfibula nem tekinthető elhanyagolható jelenségnek.

Ám nem is véletlenről van szó, hanem egy jól értelmezhető folyamatról, csak ismerni kell a viseleti elemek összetevőinek a nyugati germánoknál a német kutatásban már régóta megfigyelt változásait. Egy dolog mindaddig ugyanis elkerülte figyelemet. A kisfibulák mind a négy sírban nem összeillő párban, hanem egyedüli darabként kerültek elő, s nagyfibula sem járult hozzájuk egyetlen esetben sem! E magányos fibulák pedig kétségtelenül az életbeli viseletet tükrözik, a sírok ugyanis valamennyi esetben bolygatatlanok voltak. Ilyenre, a jelenleg ismert hazai langobard leletek esetében, egyetlen alkalmat kivéve – Várpalota 29. sír (BÓNA 1956, 191) – nincs precedens,³⁰ minek ismeretében a horreumi négy ellenpélda még figyelemreméltóbb.

Az 568 előtti langobard női temetkezések sajnos 50–60 százalékukban kiraboltak, ám amennyiben szerencsés módon mégis megmaradt eredeti állapotában a sír, abban a különböző típusú kisfibulák az áll alatt illetve a mellkason szinte mindig párban kerülnek elő – leggyakrabban azonos a két darab, de előfordulhat S fibulából és korongbrossból álló pár –, vagy ha egyetlen kisfibula van a sírban, ahhoz a szokott helyen mindig meglelni a nagyfibulákat is (2. táblázat).³¹ E viseleti szokás a 6. századi Kárpát-medence germán népeinél részben langobard etnikumjelzőnek tekinthető, melynek megléte valamennyi előkelőbb langobard női temetkezés esetében elvárható, amennyiben azt a sírablók megkímélték (WERNER 1962, 42; BÓNA 1974, 36; BÓNA 1981, 298). Akkor mégis mi a magyarázata a horreumi kisfibulák magukban való viseletének? Ennek megválaszolásához tudni kell, hogy a langobardok elvándorlásukat követően a Pannoniából magukkal vitt kisfibulatípusok mellett Észak-Itáliában egyre nagyobb méretű – főként második germán állatstílusban díszített – ujjasfibulákat kezdtek hordani, melyek viseletében kb. a 6–7. század fordulóján, illetve a 7. század legelején divatváltás tör-

tént. Ekkortól a ruhakapcsoló funkcióját a – leggyakrabban cloissoné technikájú – korongfibulák veszik át, mely váltás, kronológiailag nagyjából egyidőben ment végbe valamennyi nyugati germán kultúrában (ZELLER 1974, 384), de még a Kárpát-medencében avar uralom alatt élő gepidák körében is (KISS 1992, 46). Ezt megelőzően, illetve részben ezzel párhuzamosan azonban kimutatható egy rövid fázis, mikor már csupán egyetlen kisfibulát viselnek a nők, de ha mégis párról van szó, azt eltérő típusú darabok alkotják.³² Max Martin több frank temető esetében is nagyszerűen mutatott rá erre a folyamatra, melynek során a 6. század első felének négy fibulájából a század végére már csak egyetlen kisfibula – majd később korongfibula – marad, melyet eredetileg a meroving kultúrkörben is mindig párban viseltek (MARTIN 1995, 633–638). Ugyanez a jelenség az itáliai langobard emléktanyagban is nyomon követhető, ahol a részben még Pannoniából levezethető kisfibulák 600 körülig bizonyíthatóan használatban maradtak, ám azokat a század végén már egyre kevésbé viselték párban (BIERBRAUER 1993, 114, 119, 129–146; MARTIN 1995, 646). A horreumi fibulák tehát nem 568 előtt földbe került darabok – melyet, közelebbről meg nem nevezett példányok esetében a kutatás már korábban is feltételezett (BARKÓCZI 1971, 182; MÜLLER 1989, 65) –, amit nemcsak viseleti módjukkal bizonyíthatunk, hanem alátámasztja azok egy részének Pannoniában teljesen ismeretlen formai kivitele is.

Bóna István a 11. és 17. sírok fibuláit – annak indoklását mellőzve – Itáliából visszakerült példányokként értelmezi, és „*Itáliából betelepített vagy áttelepített langobardokkal*” számol (BÓNA 1993, 139, 154). A fentiek értelmében magam is így gondolom ezt, ám az igazsághoz hozzátartozik, hogy mindkét fibulatípus feltűnik már – igaz, a legkésőbbi horizontban – Pannoniában. Így ez önmagában nem lenne elég bizonyíték, ám sokkal inkább annak tekinthető az, hogy a 4. sír sas- és a 17. sír lótestű fibulája teljesen ismeretlen a langobardok pannoniai korszakából. Itáliai párhuzamokat már többször idézték, s e darabok azért sem keltezhetők 568 elé, mert azokat már a sajátos fogazásos technika díszíti. Ráadásul a sasfibula kampós csőrének megfogalmazásában a második germán állatstílus egyik jellegzetes eleme köszön vissza, mely nagyon gyakori plasztikus díszként kétoldalt a langobard nagyfibulák lábain, vagy szalagfonatba rejtve egyéb fibularészekben, de majd csak Itáliában.³³

A horreumi sírok – és más Keszthely-kultúrák temetői további³⁴ – kisfibulái tehát nem a helyben talált dunántúli langobard temetők kifosztásával kerültek a Keszthely-kultúra népességének birtokába (MÜLLER 1996a, 99),³⁵ hanem azt maguk hozták egy olyan germán – párhuzamaik alapján joggal mondhatjuk, langobard – környezetből, ahol azok ilyenén módon való viselete közvetlenül a korongfibulák feltűnését megelő-

zó, illetve azt átfedő időszak emlékei, mégpedig a 6–7. század fordulójáról.

2/ Kosaras fülbevalók

A horreumi temető öt – 6., 8., 9., 17., 29. – sírjában került elő kiskosaras arany fülbevalópár. A kora népvándorlás kori Európa óriási területén közkedvelt kosaras fülbevalók késő római formái előzményei ma már jól ismertek. A fülbevalótípus eredete a 4. századra vezethető vissza, mely rendkívül népszerűvé a 6. századtól, bizánci hatásra vált. A kosaras fülbevalók a félholdcsüngős típusuaktól eltérően azonban nemcsak aranyból ismertek, sőt formailag is olyannyira változatosak – a horreumi párok közt sincs két egyforma! –, hogy részletes tipokronológiai összefoglalásuk még várat magára. Ennek következtében, az 5–7. századi példányok döntő többségükben jelenleg keltezhetetlenek (BIERBRAUER 1993. Anm. 235.). Annyit azonban biztosan tudunk, hogy több területen is számolhatunk önálló késő antik (KASTELIC 1956) és germán műhelyekkel (BOTT 1961; FINGERLIN 1974), melyek helyben utánozták a bizánci darabokat. Miután még nem tisztázott, hogy tipológiailag melyek azok a jegyek, amik alapján egy kosaras fülbevalót biztosan bizánci készítménynek kell, hogy tartsunk, a horreumi – és általában a Keszthely-kultúrára – kiskosaras fülbevalók következetesen bizánci darabként való meghatározásában óvatosságnak kell lennünk. A köznépi temetkezések nagyszámú, bronzból öntött, teljesen egyszerű darabjai biztosan helyben készültek (MÜLLER 1987a, 112), továbbá régóta köztudott, hogy a kiskosaras arany és ezüst fülbevalók a gazdagabb itáliai langobard női síroknak is szokványos leletei (LBERG 1923, 85), melyek az Alpoktól északra langobard közvetítéssel terjedtek el. Az 568-ban Észak-Itáliába vándorolt langobardok rendkívül gyorsan átvették a kosaras fülbevalók használatát, olyannyira, hogy a nyugati germánok közül a bajorok mellett körükben vált azok viselete a legnépszerűbbé. Mindezek értelmében már kevésbé meglepő, hogy antropológiai anyaga alapján mindkét vizsgálható horreumi fülbevalós sír az első szerológiai csoportba tartozik. Így azok a fenékpusztai kosaras függők, melyeket a hazai szakirodalom Garam Évának a kora avar kori ékszerek bizánci kapcsolatait tárgyaló alapos munkái nyomán előszere-ttel tart eredeti bizánci készítményeknek, teljes lelet-összefüggéseiket tekintve is inkább mutatnak langobard kapcsolatokat, mintsem bizáncit.³⁶ Mivel egyelőre nincs átfogó jellegű, megalapozottnak tekinthető tipokronológiai rendszer, nem dönthető el egyértelműen, hogy a horreumi fülbevalók a 6. vagy a 7. századra keltezendők-e, mindenesetre utóbbi lehetősége nem zárható ki, mint ahogy az sem, hogy itáliai műhely(ek) darabjairól lenne szó. Itáliában éppúgy készíthették bizánci, mint langobard ötvösök, de nem is a mesterek meghatározása a fontos, hanem az, hogy azok langobard nőkkal is be-

kerülhettek a Kárpát-medencébe, miután az viseletük részét képezte Itáliában.

Ami a keltezését illeti, a kosaras függők datálásában ugyan a hazai és külföldi kutatásban általánosan elfogadott a 6. századi keltezés, ám hiba lenne figyelmen kívül hagyni, hogy azok egész Nyugat-Európában használatosak voltak a 7. század legelején is (BIERBRAUER 1987, 150), ami számos itáliai langobard temetkezésre is vonatkozik (RIEMER 1992, 125). Nem járható út a kosaras fülbevalók 6. század második felére való keltezése lényegében egyetlen párhuzam alapján, a példaként gyakran említett Arnegunda sír ugyanis gazdagságában egyáltalán nem egyedülálló. Hasonlóan látványos viseleti elemeket tartalmazott az éppúgy közismert büllachi Szent Laurentius templomban feltárt alemann női temetkezés is, melyben a hasonló formájú kiskosaras arany fülbevalópárt a sír többi melléklete alapján kizárt, hogy a 7. század közepe elé lehetne datálni (DRACK 1970).

3/ Filigrán és kőbetétes korongfibulák

A 8. sírból nagyméretű hegyikristály foglalatú (BARKÓCZI 1968, Pl. LVIII, 3), a 9. sírből pedig kis, üveggőbetétes arany korongfibula került elő (BARKÓCZI 1968, Pl. LIX, 3), melyeket bár formájukban különböznek, a peremükön lévő apró kőbetétek sora éppúgy összeköt, mint a filigrántechnika. További kapcsolatot jelent, hogy mindkét sírban kiskosaras arany fülbevalópár is volt. Csontszövet-tani eredménye csak a 9. sírban van, mely szerint az ékszer viselője a langobard csoporthoz tartozik, ami összevág a leletről rendelkezésre álló régészeti ismeretekkel. E korongfibula ugyanis nemcsak típusában, hanem európai lelőhelyeiben is eltér a bibliai jelenetű daraboktól. Míg a mélyített mezőjű korongfibulák párhuzamait a Koman-kultúrában találni meg, addig a közepükön különböző méretű kőbetétekkel ékített filigrándíszes darabok tipikus germán ékszereknek tekinthetők, melyek viselete a 7. század elejétől valamennyi nyugati germán nép körében népszerűvé vált. Jól illusztrálja ezt az észak- és közép-itáliai példányok nagy száma (GARAM 1993, 122–125). Mivel a horreumi daraboknak nem ismertek tökéletes nyugat-európai analógiáik, ezért érdemes megemlíteni, hogy Csák Árpád a Keszthely-Dobogón 1898-ban feltárt hatvannégy sír egyikében egy olyan kőbetétes, kétségtelenül 7. századi, nyugati germán típusú bronz korongfibulát talált (KUZSINSZKY 1920, 146. ábra), mely példány meroving megfelelői közismertek (THIEME 1978, 418–420), ami így a fenékpusztai ékköves darabok germán kapcsolataihoz újabb támpontot szolgáltat.³⁷

4/ Mellékszijas övgarnitúrák

A horreumi temető két sírjában is volt sokmellékszijas, kettőspajzsos készletű préselt ezüst övgarnitúra.

A 15. számú fiúsírban kizárólag Fönlak-Aradka típusú (BARKÓCZI 1968, Pl. LXIII, 1–16), a 16. számú – ismeretlen életkorú felnőtt – sírban viszont változatos mintájú veretek feküdtek (BARKÓCZI 1968, Pl. LXV, 1–8). Régészeti ismereteink és a szerológiai eredmények ez esetben is kölcsönösen kiegészítik egymást. Ugyan csak a kislőről biztos, hogy biokémiailag a langobard csoporthoz tartozott, ám ez régészetileg a másik sírról is feltételezhető.

A kettőspajzsos övveretek több mint száz, általam ismert 7. századi germán, avar- és bizánci garnitúrája arra mutat, hogy a 16. sír készlete biztosan nem tekinthető avar ötvös munkájának, sőt annak készítési helyét a germánokon belül is leginkább az itáliai langobardok körében kell keresnünk.

A pajzs- és kettőspajzs alakú veretek motívumai – tangra, pont-vonal díszítés, mélyített címerpajzsmező – idegenek a kora avar kori emléktárgyakban, vagy ha akad is rájuk példa, azok biztosan nem tarthatók avar jellegzetességeknek. Legjobb párhuzamaikat a *vidalei* és a nagy közép-itáliai langobard temetőekben találjuk meg. Ráadásul a törhüvelyek ezüst koptatói (BARKÓCZI 1968, Pl. LXV, 12–14) mellett a sír ezüstcsatja (BARKÓCZI 1968, Pl. LXV, 9) úgyszintén ebbe az irányba mutat.

A 15. sír – szerológiai langobard rokonságot mutató – gyermekének övgarnitúrája elsősre kétségtelenül avar darabnak tűnik, mivel a pajzsostű ezüstcsat és a három, mélyített félkörrel díszített ezüst övveret párhuzamainak sorát találni meg a kora avar kori Kárpát-medencében. Bár a Fönlak-Aradka típusú övveretnek valóban számos dunántúli és dél-alföldi lelőhelye ismert, ennek ellenére mégsem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy „*dieses Typus nach den zur Verfügung stehenden Daten eindeutig Erzeugnisse aus dem Karpatenbecken*” (KISS 1996, 215), amivel lezárható lenne a horreumi darabok vizsgálata.³⁸ Igaz ugyan, hogy itáliai langobard sírből eddig nem tettek közzé ilyen verettípust,³⁹ ám Kárpát-medencén kívüli egyéb lelőhelyeik ismertek (KISS 1996, Liste 17).⁴⁰ Három, látszólag talán jelentéktelennek tűnő körülmény azonban arra utal, hogy ezen övgarnitúra legalább annyi kapcsolatot mutat a germánok, mint az avarok felé.

A 15. sír esetében a nagyszíjvéget nem lehet átbújtatni a csatkarikán, mely megoldás a honfoglaló magyarok hagyatékából régóta ismert, de e jelenség nem ismeretlen a kora avar és az itáliai langobard övek esetében sem (BÁLINT 1995, 88). Legalább ilyen érdekes, hogy mindkét horreumi garnitúrából hiányoznak azok a félhold alakú veretek, melyek az avar daraboknál viszonylag gyakoriak, s amik mindig az öv hátulso részén, a kettőspajzsos veretek fölött kerülnek elő. Ezen övszerelések az itáliai langobard garnitúrákban is hiányoznak. Az pedig, hogy a gyermekek veretes övvel való eltemetése nem tűnik általános avar szokásnak (SIMON 1983,

58), a 15. sír kapcsán ismét csak a germánok felé irányítja a figyelmet, ahol is a meroving korban e rítus gyakoribbnak tűnik (SCHWAB 1982). Végezetül a sír üveg poharának (BARKÓCZI 1968, Pl. LXVIII, 6) rendkívül nagyszámú, s szinte kizárólag csak észak- és közép-itáliából ismert analógiái (KISS 1996, Liste 47) szintén azt a hipotézis támasztják alá, hogy nemcsak a kb. ötvenesen elhunyt kislőr lehetett biztosan langobard származású, hanem a sírjába helyezett övgarnitúra is nyugatról származhatott.

Ami a horreumi övveretek és sírok keltezését illeti, azokkal nincs különösebb gond. A sokmellékszijas, veretes övek avaroknál való használatával a kutatás nem számol a 7. század kezdetét megelőzően (LŐRINCZY 1992, 110; BÁLINT 1995, 14–18, 221, 271),⁴¹ ami a fenékpasztai sírok esetében fontos tájékoztató adat. Hogy az itáliai langobard temetkezésekben bizánci hatásra mikortól mutatható ki a kisszijas öviselet – korábban az avarokéhoz hasonló időpont volt az elfogadott –, azt az utóbbi éveknek az egyes temetők keltezése körül fellángolt vitája kérdésessé teszi (MENKE 1987, Anm. 553–554.; BIERBRAUER 1991, 14; JØRGENSEN 1992, 94–122). Egyesek szerint már az új hazába érkezett első generáció átvette azok használatát (BIERBRAUER 1993, 160, 163, Anm. 235.), míg más vélemény szerint ezzel kb. 600-tól számolhatunk csak (MARTIN 1990, 66–68). Az avarok körében több generáción keresztül használt kettőspajzsos övveretek elfogadott kronológiája alapján (KÜRTI 1990, 82; VIDAPÁSZTOR 1996, 345), a horreumi darabok a 7. század első felére keltezhetők, amit a 15. sír Fönlak-Aradka típusú veretének kizárólag 7. század első harmadában való használata még jobban pontosít (BÓNA 1970, 257; MARTIN 1990, 67).

Formájában (VARSIK 1992, 80), és technikájában (BÓNA 1993, 152) ugyanezt a keltezését támasztja alá a 16. sír fogazott díszű ezüst övcsatja (BARKÓCZI 1968, Pl. LXV, 9). A horreumi övek ezen keltezése feloldja és egyben az egyetlen lehetséges magyarázatát adja annak az ellentmondásnak, amivel Bálint Csanád a steppei övek fejlődésének és tipokronológiájának vizsgálata során szembekerült (BÁLINT 1995, 359. j.), a fenékpasztai övek tudniillik azért lehetnek komplex garnitúrák, mert azok biztosan nem 6. századiak!⁴²

Langobard lelettípusok további Keszthely-kultúras temetkezésekben

Az eddigiekben elemzett horreumi tárgytipusokon kívül több Keszthely-kultúras sír is ismert még, melyekben olyan női ékszerek illetve férfi viseleti elemek kerültek elő, melyek biztosan germán eredetűek, s azok legjobb párhuzamainak sorát 6. század végéig, de főképp 7. század eleji itáliai langobard sírokban találni meg. E

leletek egy része a Keszthely-kultúrában egyelőre önmagukban állnak,⁴³ míg mások több lelőhelyről is előkerültek. Utóbbiak elemzését a második Ókeresztény Bazilika mellett feltárt 3. számú sír kínálja, melyben szinte valamennyi szóban forgó tárgytípust megtalálni. Bár e sír leleteinek itáliai langobard kapcsolatai az utóbbi évek publikációinak tükrében kétségtelennek tűnnek, azok rövid vizsgálatát az eredeti közzététel óta eltelt több mint harmincöt újra év időszerevé teszi.

A Sági Károly által 1947-ben feltárt koporsós férfi-temetkezést teljesen feldúlták, a csontokat összedobálták, ám hat lelet még így is megmaradt (SÁGI 1961, 417–418). Az övről lelőgő, fatokban viselt olló frank párhuzamainak a sír további, informatív leleteihez képest az ásató feltűnően nagy figyelmet szentelt.⁴⁴ A vasolló és a nagyméretű csontfésű – melyek összefüggésbe hozhatók az elhunyt rangos voltával – nem adnak különösebb támpontot az etnikai és kronológiai meghatározáshoz, mivel azok a 6–7. században valamennyi germán nép körében népszerűek voltak. Egészen más a helyzet azzal a csattal valamint két szíjvéggel, melyeknek a hazai kutatás sokáig nem tulajdonított különösebb jelentőséget.

Öntött és lemezes maszkos övveretek kis számban ismertek Európából – sőt a Kárpát-medencéből is – már 567 előtről, melyek száma a hazai emléktárhelyekben számottevő az avarok feltűnésével lesz, mégpedig elsősorban a tiszántúli, kelet-európai eredetű népesség körében. Azok azonban teljesen más jellegűek, mint amilyenek a 3. sír elülső lemezének maszkos attörésű ezüst szíjvége (SÁGI 1961, Taf. XIII, 4). A lelet analógiái keletről és nyugatról egyaránt ismeretesek, ám a formailag is legjobb és legnagyobb számú párhuzamot itáliai langobard temetkezések szolgáltatják (HESSEN 1984, 454; SOMOGYI 1987, 134–135), melyekben még a 7. század elején is kerültek földre martinovkás övveretek (MENIS 1990, 382).

A sírgödör keleti végénél, a lábcsontok egykori helyén, egy 2,9 cm hosszú és 1,3 cm széles, négyszögletes testű, ovális karikájú aranyozott ezüstcsat (SÁGI 1961, Taf. XIII, 6), valamint egy 4 cm hosszú, úgyszintén aranyozott ezüst szíjvég került elő (SÁGI 1961, Taf. XI–II, 5). A két lelet szembevetően kis mérete Hans Bott kivételével évtizedekig nem tűnt fel senkinek (BOTT 1976, 278–279), mint ahogy nem szenteltek különösebb figyelmet azok tisztán második germán állatstílusú kompozícióinak sem. Ma már azonban örvendetesen sokat tudunk e leletek hátteréről, amik tökéletesen alátámasztják a Keszthely-kultúra germán kapcsolatairól eddig valószínűsítetteket.

A csat és a szíjvég mérete és formája alapján sem lehet övtartozék, így azok egészen biztos, hogy a lábbelit egykoron összefogó szíjazathoz tartoztak (MARTIN 1996, 70; MÜLLER 1996, 270). Ez egyben azt is jelenti, hogy mivel öntött lábbeli díszek a kora avar kori Kár-

pát-medencében eddig kizárólag csak olyan lelőhelyekről ismertek, ahol kétségkívül valószínűsíthető germán jelenlét (VIDA 1996, 118–121), ezt kell feltételeznünk a fenékpusztai sír esetében is. Miután pedig a Keszthely-kultúra kapcsán, az eddigiek értelmében, germánok mögött Itáliából visszakerült langobardok gyaníthatók, bezárul a kör.⁴⁵ Hogy a két lelet valóban külföldi műhely termékének tekintendő, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy az azokat díszítő második germán állatstílus szóbanforgó kivitelezéséről az avar kori germán állatornamentika legképzettebb hazai kutatója is kénytelen megállapítani, hogy azok a dunántúli anyagban ebben a formában teljesen egyediek, illetve közvetlen előzmény nélküliek (NAGY 1992, 26). A díszítőornamentikát illetően a bőséges hazai és külföldi szakirodalom teljesen egyetért abban, hogy az itáliai langobardoknak ha nem is kizárólagos, de döntő szerepük volt ezen állatornamentika kb. 600-tól való feltűnésében és annak széleskörű elterjedésében, melyet azok lábbeli díszeken is előszeretettel alkalmaztak.

Az egymáshoz illeszkedő láncszemekből így megmagyarázhatóvá válik, hogy az avar korban főként a Dunántúlon népszerű második germán állatstílus – majd ezzel összefüggésben annak sajátos, fogazásos változata – leginkább úgy kerülhetett a Kárpát-medencébe, hogy azt részben a Keszthely-kultúrával idekerült langobard ötvösöktől adaptálhatták helyi, avar illetve gepida mesterek (HASELOFF 1988, 704–705).

Végezetül szükséges még két olyan germán leletiről említést tenni, mely etnikai és kronológiai jelentősége a Keszthely-kultúra szempontjából mindeddig nem kapott kellő hangsúlyt. Közismert, hogy alpi típusú bronz övgarnitúra több keszthelyi temetőből is előkerült (BÓNA 1962, 50–52; MÜLLER 1996a, 98), ami azok kárpát-medencei avar kori elterjedése következtében (KISS 1996, Liste 46), önmagában nem lenne különösebben érdekes. Jelentősége annak van, hogy azok Keszthelyen kora avar kori sírokból teljes övgarnitúráként ismertek – tehát nem az alpi öves sírok közép- vagy késő avar kori csoportjához tartoznak (ZÁBOJNÍK 1990) –, s a dobogói temetőben e sírok külön csoportot alkottak (LIPP 1884, 42). E bronzveretes övek – bár Nyugat-Európában nagy számban ismertek – leginkább az észak-itáliai langobard temetőkre jellemzők, s miután eredetüket a langobardokkal hozzák kapcsolatba (CHRISTLEIN 1971), felmerül annak lehetősége, hogy e sírokból nem csupán Itáliából idekerült öveket, hanem egyben férfiakat is kell látnunk. Tény, hogy e hipotézis kétséget kizáró módon egyelőre nem igazolható, de mindenesetre újabb fontos kapocs lehet a keszthelyi és észak-itáliai temetők között.

Ugyanez vonatkozik a poliéder- vagy oktaédercsüngős fülbevalókra, melyek szintén több fenékpusztai sírból ismertek, akár kosaras fülbevalókkal együtt is. Az 5. század jellegzetes fülbevalójának megléte a Kesz-

hely-kultúra idejében azonban nem annak bizonyítéka, hogy a késő római népesség a Dunántúlon folyamatosan használta volna ezen ékszer több évszázadon át (MÜLLER 1987a, 112), hanem sokkal inkább újabb nyugati kapcsolatok jele. A poliéderez fülbevalók ugyanis általánosak még a 7. század elején is, mind alemann (FREEDEN 1979, 288–293), mind langobard temetkezésekben (MENIS 1990, Fig. II. 24, III. 17, 111, 119e), ami így a keszthelyi darabok értelmezéséhez is jobb magyarázatot kínál.

A Keszthely-kultúra leletei régészeti alapon tehát sokkal inkább 7. század eleji keltezésűek tesznek szükségessé, sem mint 6. század végéig. A horreumi temető biokémiai és régészeti elemzése majdnem ugyanazt az eredményt adja. Szerológiai a temetőben markánsan elkülönül egymástól egy római és egy langobard csoport, melynek régészeti az analóg balkáni valamint itáliai darabok ismeretében 7. század eleji bizánci és langobard leletanyag felel meg. Leletösszefüggéseik – egyetlen sírt kivéve – összhangban vannak a természettudományos vizsgálat eredményével, mindössze három lelet típus (melltű, gyűrű, fátöldísz) nem mutat etnospecifikus jelleget. További Keszthely-kultúras temetők, egyelőre publikálatlan szerológiai eredményei ugyanezt az etnikai kettősséget erősítik meg, melyekkel a germán (langobard) eredetű lelet típusok száma is tovább bővíthető.

A kérdés az, vannak-e írott források arra vonatkozóan, hogy a 7. század eleji Dunántúlon történetileg is megalapozottan számolhassunk ilyen eredetű idegen népesség jelenlétével.

Az írott források tanulságai

A Keszthely-kultúra kialakulásával kapcsolatban Bóna István nyomán (BÓNA 1970, 122 j.) a kutatás az avarok 582. évi sirmiumi és 584. évi singidunumi ostromára hivatkozik, melyet követően Johannes Ephesinus és Theophylactus Simocata szerint Baján hadifoglyokat telepített volna át birodalmába, ami így egyben a kultúra 6. századi keltezésére is alapot adna. A forrás Szádeczky Kardoss Samu által közzétett magyar nyelvű részleteiben azonban nem találni ilyen adatokat (SZÁDECZKY 1992, 49–50, 62–63). Hasonló eredményre jutott legutóbb Bálint Csanád is, aki a bizánci népesség áttelepítésének igazolására nem a 6. századi forrásokat használta fel, hanem a *Miracula Sancti Demetrii* 7. század eleji beszámolóját. A szerző 618–619-re keltezhetően talált adatot bizánci hadifoglyok átköltöztetésére, ami alapján a Keszthely-kultúrát ettől az időtől számítja (BÁLINT 1995, 291).

A forrás értelmezése azonban több problémát is felvet. A *Miracula* szerint az áttelepítés ugyanis a Duna folyóhoz történt, Sirmiumon túl „.....s az egész népet,

már tudniillik a fogságba esett egész népet, mint amely a továbbiakban már az ő alattvalója, a fent nevezett kagán a Duna folyónál telepítette le ama Pannonián túli részeken, amely provinciának régebben a Sirmium nevű város volt a metropolisa” (SZÁDECZKY 1992, 220). Ez területileg nem esik egybe a kultúra Balaton környéki lelőhelyeivel. A forrásból továbbá kiderül, hogy később a Kuber vezette bizánci felkelők, a győztes csatákat követően a Dunán átkelve délre menekültek, míg a kagán észak felé, országa belsejébe vonult. Amennyiben a szóban forgó terület részben a Duna jobb partját is magába foglalta volna, érthetővé válna a Keszthely-kultúra egyes bizánci tárgy típusainak – figurális korongfibulák, bizánci csatok – Baranya megyei feltűnése, mely népesség egy része a közép avar kor folyamán elmenekült a birodalomból.⁴⁶ A *Miracula* ezen passzusa tehát nem köthető a Keszthely-kultúrához, ám ismert több olyan rövid utalás 7. század eleji áttelepítésekről, melyek közt feltételezhetünk Dunántúlra vonatkozót.

Nyugat felé tekintve értesülünk egy másik áttelepítésről is, mégpedig szintén a 7. század elejéről. Paulus Diaconus beszámol arról, hogy 610–611 körül az avarok Friaul, a legészaknyugatibb langobard város kirablása után annak lakosságát Pannoniába költöztették: „.....az avarok minden férfikorban lévő langobardot karddal elpusztítottak, a nőket és a kicsinyeket pedig fogság igájába hajtották” (SZÁDECZKY 1992, 148). E forrást Bóna Istvánnal szemben, a hazai és a nemzetközi kutatás egyaránt az említett időpontra keltezi (JARNUT 1982, 59; SZÁDECZKY 1986, 31). A forrásban szereplő valamennyi férfi leölése valószínűleg túlzás, hiszen akkor Paulus Diaconus nagyapja és annak testvérei nem kerülhettek volna Avariába. Nagyapja menekülési útja – elhagyott hegyi tájakon át az alpesi szlávokhoz – valamint Friaul és Keszthely egymáshoz való közelsége alátámaszthatja az áttelepítés és a Keszthely-kultúra közti kapcsolat lehetőségét, s magyarázatot adhat a kultúra langobard lelet típusainak nagy számára, s hogy azok miért pont a cividalei temetők sírjaival mutatják a legszorosabb kapcsolatot. Paulus Diaconus beszámolója lehetőséget nyújthat egy írásos forrásadat és egy régészeti kultúra összekapcsolásához, mely így megoldást kínálhat a férfisírok csekély számára is.

Befejezés

A 7. század eleji Dunántúlon több területen is számolhatunk idegen közösségek jelenlétével, melyek közül a Keszthely vidékiek esetében biztosan feltételeznünk kell bizánci elemek mellett langobardokat is, kiknek a baranyai leletanyagban azonban nincs közvetlen nyomuk. A Balaton- felvidék fokozatosan elszegényedő római népessége nem kizárt, hogy megélte a kultúra megjelenését, s résztvett annak életében, ám ez keltezhető

leletanyag hiányában régészetileg továbbra is bizonyíthatatlan. A Keszthely-kultúra eredetében legjobban a langobard vonal követhető, mivel hasonló korú bizánci temetők hiányában a századelő, s szakszerűsége folytán főként az utóbbi évtizedek itáliai ásatásai aránytalanul kedvezőbb összehasonlítási lehetőséget kínálnak.

A jövőben amellett, hogy szükséges minél több temetkezés közzététele, tisztázni kell, mi lehet az oka egyes langobard tárgytipusok dunántúli meglétével szemben mások teljes hiányának (tausírozott övek, cloissoné technikájú korongfibulák, arany lemezkeresztek), melyek a korábbi, hagyományos kronológia szerint Itáliában használatban voltak már a 7. század elején. Miután jelenleg az itáliai régészeti anyag datálása is válságát éli, ezért az sem kizárt, hogy a Keszthely-kultúra jó támpontokat adhat annak keltezéséhez. Tudniillik adva van egy írott forrással adatolt terminus post quem időpont (610–611), ami keltez egy idegen, részben

langobard eredetű leletkört, amiben ha bizonyos tárgyak hiányoznak akkor az azt is jelentheti, hogy azok talán Észak-Itáliában sem lehettek használatban a 7. század kezdetét megelőzően, vagy legalábbis nem voltak általánosan elterjedtek.

Mindenesetre ha belegondolunk, hogy harminc évvel ezelőtt a horreumi temető publikálásakor mit tudtunk a Keszthely-kultúráról, s a meroving és a kora avar kori régészeti kutatások látványos eredményei milyen lehetőségeket nyitottak meg, akkor joggal bizakodhatunk, hogy a közeljövőben talán tisztázódhat a Keszthely-kultúra problémája. A másik feladat, e dunántúli leletanyag belső kronológiájának részletekben való kidolgozása újabb tanulmány kíván, melynek megoldása a kultúra külső kapcsolatainak gyors megszűnése, s annak teljes elszigetelődése folytán talán nehezebbnek, ám korántsem megoldhatatlan tűnik.

Jegyzetek:

- ¹ Ma már tudjuk, hogy ez nem Lipp Vilmos bűne, akkor is, ha a feltárt temetkezések leletanyagát nem publikálta síronként, azokról leltárt vezetett és eredetileg külön tartotta őket, s csak Pestre felkerülve keveredtek össze azok végzetesen (KISS 1992, 245). Az 1950-es évektől Keszthely környékén váltakozó intenzitású tervásatások és leletmentések anyagának teljes leletösszefüggéseiben való közlésére jelen kötetben kerül sor.
- ² Részletekbe menő kutatástörténeti áttekintést nyújt, különösen a korai időkre vonatkozóan KOVRIG 1958, 66–67; MÜLLER 1992, 251–252.
- ³ A helyben továbbélő késő római, keresztény enklávé meghatározó szerepét – melyet már Alföldi András felvetett (ALFÖLDI 1926) – a kultúra egészére nézve azóta is többen vallják (TÓTH 1987; POHL 1988, 232–233; SZŐKE 1994, 166, TÓTH 1996, 155–156).
- ⁴ Egyes német és osztrák szerzők különböző etnikai feltevései – burgund (KOLLAUTZ–MIYAKAWA 1970, 181), szász (MENKE 1990, 189) – mellett itthon Sági Károly nevéhez fűződik a legtöbb ilyen koncepció, alemannokkal (SÁGI 1961, 427–429), később frank bevándorlókkal (SÁGI 1970, 173, 185), máskor visszamaradt langobardokkal (SÁGI 1960, 34) vagy keleti gótokkal (SÁGI 1991, 137) való magyarázattal.
- ⁵ Barkóczy Lászlón kívül Sági Károly és Bóna István tett kísérletet arra, hogy ne csupán egy-egy tárgytipus, hanem többé-kevésbé a leletanyag egésze alapján próbáljon meg érdemben hozzászólni a kultúra genetikájához, ám munkájukat sajnos nem követte folytatás (BÓNA 1962, 62–64; SÁGI 1970, 170–192).

- ⁶ Ezúton is köszönetemet fejezem ki Horváth Lászlónak és Müller Róbertnek a sírok publikálásának átengedéséért. A képtáblák rajzainak elkészítéséért Marton Tibornak tartozom hálás köszönettel.
- ⁷ A hazai és külföldi recenziók valamint elemzések egymástól függetlenül mutattak rá ennek hibáira (BÓNA 1971a, 297; HOREDIT 1971, 200; MARTIN 1973; TOMKA 1973), minek következtében a kutatás a temető bizonyos részét a kora avar kori dunántúli gepidák második legfontosabb lelőhelyeként tartja számon napjainkban (MARTIN 1990, 73; KISS 1992, 92).
- ⁸ Az ásatási beszámolók – RégFüz Ser. I. (1971) 32; ArchÉrt 1971, 271–272 – csak hét temetkezést említenek, de eredetileg temetkezéshez tartozhatott a 34. sírhoz közeli hulladékgödörből előkerült koponya is, mint ahogy ásatási naplójában Horváth László is egykori sírnak tekinti azt. Az ásatás részletes dokumentációit a keszthelyi Balatoni Múzeum Adattárában találni KBM Ad.: 84.240–241 számon, a megmaradt leleteket úgyszintén a Balatoni Múzeum őrzi, a leltári számokat a sírleírásokban adom.
- ⁹ E sírt közli SÁGI 1989, 273, 13. ábra.
- ¹⁰ Az ásatási napló szerint feltárára került „nagyon sok állatcsont és kevesebb, 4. századi edénytöredék, valamint 60 cm mélységben egy hagymafejes bronzfibula” is. Előbbiekből a sirrajz két állkapcsot ábrázol, az utóbbiakból azonban semmit.
- ¹¹ A 71.104.13 leltári számon szereplő tárgy az 1974. évi revíziókor már nem volt meg. A leltárkönyvbe Müller Róbert azonban szerencsére részletesen leírta – és leraj-

- zolta! – a tût, ennek nyomán adom a tárgy képét, mely így nem veszett el véglegesen a kutatás számára.
- ¹² A Festetich család múlt században istállóját és annak kifutóját ugyanis pontosan a sír helyén építtette meg.
- ¹³ A Keszthely-kultúra temetőiben Lipp Vilmos ásatásai óta tudjuk, hogy leletanyaguk alapján feltétlenül számolnunk kell – főként Fenékpusztán – 4. század végi, vagy akár 5. század eleji sírokkal is, ám azok déli tájolásáról eddig csak két lesencetomaj-piroskeresztű sír nyomán volt információk (MÜLLER 1992, 267, 274).
- ¹⁴ A Lányi Vera féle 17. típusba tartozó horreumi darabok (LÁNYI 1972, Abb. 61, 17) nem állnak magukban. Fenékpusztáról több temetőből is ismertek pontkörmintás csontkarpercek: Keszthely-Fenékpusztai déli erődfal 1901/2. sír (KUZSINSZKY 1920, 91. ábra 10; PEKÁRY 1955, 1. kép 2.4), Keszthely-Fenékpusztai déli erődfal 1980/15. sír (publikálatlan, Erdélyi István ásatása, KBM-leltározatlan), Keszthely-Fenékpusztai B temető 75. sír (KBM ltsz.: 71.49.4), 81. sír (KBM ltsz.: 71.54.2).
- ¹⁵ A fibulátípus nagyszámú hazai és nyugat-európai 6–7. századi lelőhelyeit már számos alkalommal összegyűjtötték (WERNER 1962, 76, 171–172, Taf. 70, 2; KOCH 1980, Abb. 8; BIERBRAUER 1993, 129; BÓNA 1993, 138–139), melynek használata a langobardok körében teljesen általánosnak tekinthető.
- ¹⁶ A Közép-Duna vidék eddig publikált langobard sírjaira nem jellemző a sírgödör kövekkel való kirakása. Ha akadnak is kövek a sírokban, azok nem a sír alján, vagy annak közelében – kivétel néhány kranji temetkezés –, hanem kőpakolásként vagy a padkára keresztbe fektetett gerendán – Keszthely-Fenéki utca (SÁGI 1991, 126) – vagy a sír betöltésében – Várpalota-Unio homokbánya (BÓNA 1956, 221), Žuran (POULÍK 1949) kerültek elő. E lelőhelyek keltezését és etnikai értelmezését sokáig vita kísérte. A várpalotai és kranji temetkezéseket Bóna István tisztázta (BÓNA 1981, 297–298; BÓNA 1993, 160), míg a legújabb kutatás a keszthelyieket langobard kori nyugati germánokhoz (MÜLLER 1996b, 81), a žuraniakat pedig részben langobardokhoz köti (POULÍK 1995, 77). Utóbbi esetében a vaskeresztek a hasonló bajor és itáliai langobard leletek mintájára (MILOJČIĆ 1966, 259) leginkább koporsószerelékként funkcionálhattak, avar temetőből hasonló darab ismert a székkutas-kápolna dűlői 9. sírből (NAGY 1992).
- ¹⁷ Ez csak a Hegykő-csoport asszonyaira jellemző, akik a vas mellett szívesen hordtak bronzkarperceket is (BÓNA 1974, 37).
- ¹⁸ Ma már egyértelmű, hogy a környei temető felhasználása régészeti alapon itt téves, ld. 7. jegyzet!
- ¹⁹ Elég megemlíteni a vörs-papkertű 8–11. századi (KÖLTŐ–LENGYEL–PAP–SZENTPÉTERI 1992), a garabonc-ófalui 9. századi (SZŐKE 1994a), a karos-perjesszögi (RÉVÉSZ 1996) illetve a szeged-algvői 10. századi (KÜRTI 1998), valamint a szabolcsi kora Árpád-kori (KOVÁCS 1994) temetők biokémiai feldolgozásainak a régészeti eredményeket kiegészítő, illetve alátámasztó tanulságait.
- ²⁰ A szentendrei és testonai langobard temetők vércsoportarányainak hasonlósága is erre utal (BÓNA 1974, 69)!
- ²¹ Lengyel Imre a keszthely-városi temető sírjainak csontszöveti feldolgozását is elvégezte – mely régészeti leletanyaga részben közlésre került (KOVRIK 1960) –, ám annak eredményeiről szinte semmit nem tudni. Mindössze annyi derül ki a szűkszavú utalásból, hogy a vizsgálat a horreumival minimális eltéréssel majdnem tökéletesen megegyező eredményt hozott, az indexszámok ugyanazt a két etnikai csoportot különítették el (LENGYEL 1971, 198–199). Azt azonban nem tudni, hogy ez az adat az ötvenes-hatvanas években Keszthelyen több idényen át folyó ásatás pontosan melyikére, s annak hány sírjára vonatkozik.
- ²² A horreumi temetőben mindkét csoportnál megtalálni a kőkeretezéses-koporsós temetkezési módot, melynek különböző formái az avar kori Kárpát-medencében éppúgy ismertek (SIMON 1993), mint a kora népvándorlás kori Európa széles területén, legyen szó akár itáliai langobard, akár balkáni temetkezésekről. Így a kőkeretezésnek mint temetkezési szokásnak, a különböző etnikumok elkülönítésében korábban tulajdonított jelentősége (BARKÓCZI 1968, 288; SÁGI 1970, 165–166) nem tekinthető megalapozottnak.
- ²³ Az antropológiai alapú nemmeghatározás (LENGYEL 1971, 193) néhány esetben (4., 9., 12. sír) – a kevés csontanyag következtében – nincs összhangban a régészeti leletekből adódó meghatározással, összefoglaló táblázatomban az utóbbiakra támaszkodtam. Ugyanígy a tárgyakból indultam ki, ha az elhunyt nemére egyáltalán nincs adat.
- ²⁴ Ábrázolását korábban Szent Györggyel hozták összefüggésbe, ma inkább, mint Győzelmes Krisztust értelmezik (TÓTH 1991, 29).
- ²⁵ E dunántúli korongfibulák mediterrán hatást mutató pannoniai, kontinuum műhelyek termékeként való meghatározása, s így az avar korban továbbélő római népeséghez kötése napjainkban is képviselt nézet (TÓTH 1996, 155). A romanizált elemek 6. századi jelenléte, s különösen azoknak ilyen gazdagság tulajdonítása a már említett ellentmondások miatt azonban sokkal kétségesebb annál, mintsem hogy ilyen egyszerű lenne a megoldás. Ezzel szemben a Koman-kultúra által kínált alternatíva sokkal inkább elgondolkodtatóbb kell, hogy legyen, miként a legkorábbi darabokat Garam Éva is bizánci hadifoglyokkal idekerült provinciális árúknak tartja (GARAM 1993, 131).
- ²⁶ Ez, a kosaras fülbevalók esetén a német szakirodalomban elfogadott tény, érződik a kölkei pár értelmezése kapcsán is (KISS 1996, 193). Hogy a képmező ábrázolása alapján több csoportra bontható félholdcsüngős fülbevalóknál valóban számolnunk kell azok utánzásával, azt

- bizonyítja a pettingi 99. sír két darabja, ahol a szembe-tűnő minőségi eltérés egyértelművé teszi, hogy a pár egy eredeti bizánci példányból és egy bajor utánszoborból tevődik össze (REIMANN 1992).
- ²⁷ Köszönöm Lőrinczy Gábornak a temetkezések ezirányú interpretációjáról nyújtott baráti tájékoztatását.
- ²⁸ Ezt részben egyes kora avar kori síregyüttesek leletösszefüggéseire alapozzák (Bóly, Fenékpusztá-Horreum, Gyöngk-Vásártér, Kölked-Feketekapu A, Linz-Zizlau), – ahol leginkább a kürtösvégű karperecek, részleteiben szintén kidolgozatlan kronológiájával próbálják alátámasztani e kelteztést – mely temetkezések éppúgy keltezhetőek a 6. század végére, mint a 7. század elejére (RIEMER 1992, 128; GARAM 1993, 118–119). Utóbbira jó példát szolgáltat a kölkedi 108. sír, mely leletei – valamint a szomszédos, férjének tartott sír kronológiája (KISS 1996, Anm. 547.; STRAUB 1997, 124) – alapján a 7. század elejére tehető.
- ²⁹ Éremmel keltezhető bizonyítékot szolgáltat erre a mersini kincslelet, ahol a félholdcsüngős fülbevalók a solidusok alapján nem kerülhettek földbe a 7. század elejét megelőzően (WERNER 1974, 123).
- ³⁰ Csupán a gyöngk-vásártéri 51. sírban fordul meg elő, hogy bolygatatlan langobard sírban egyetlen kisfibula legyen (ROSNER 1972, 89). E leány sírban a fibula azonban nem viseletének megfelelő helyén, a felsőtesten, hanem a medencén feküdt. Valószínűleg tehát tarsolyban sírba került leletről, s nem pedig ékszerként, funkcionálisan viselt darabról van szó ebben az esetben.
- ³¹ A dunántúli lelőhelyeket feldolgozó táblázatban – melyből etnikai eltérése miatt hiányoznak a Hegykő-csoport lelőhelyei – baloldal szedettek azon sírok, melyek miután nem raboltak – illetve ha bolygatottak is, az nem érintette a fibulák viseleti helyét – összehasonlító példaként szolgálnak. A szlovéniai temetők hasonló összefüggést mutatnak, de miután többüket a 7. század kezdetéig folyamatosan használták, azok, hogy ne okozzanak zavart, kimaradtak az összeállításból. Köszönettel tartozom Tomka Péternek, hogy e kérdésben oly fontos publikálatlan leleteiről tájékoztatást nyújtott számomra.
- ³² Ez adhat magyarázatot a horreumi 17. sír két különböző kisfibulájára.
- ³³ A Ráth gyűjtemény két ilyen darabja 7. századi avar zsákmányként kerülhetett Magyarországra (BÓNA 1956, 242).
- ³⁴ A horreumiakon kívül több magányos S fibula is ismert Keszthely-kultúras temetőkből vagy azok közeléből: Keszthely-Dobogó (BOTT 1987, 583), Keszthely-Fenékpusztá (FETTICH 1951, 57, Taf. XXXI, 2), Lesencetomaj (Közöletlen, Perémi Ágota szíves tájékoztatása). A lesencetomaj-piroskeresztű 82. sírban is volt egy bronz S fibula – töredékes korongfibula társaságában (PERÉMI 1991a, o. n.; STRAUB 1999, 3. kép 7) – mely állatfejének formája és annak fogazott díszítése alapján biztosan nem 568 előtti darab.
- ³⁵ Ez, a városi temető – egyben az egész Keszthely-kultúra – három, szintén pár nélkül előkerült ujjasfibulája esetében kettőnél inkább elképzelhetőbb, mégpedig azon langobard típusúaknál (LIPP 1884, 39–40, 332. kép; BÓNA 1956, 195, Taf. LV, 3–4), melyek sem viseleti helyük, sem kései Keszthely-kultúras mellékletük miatt biztosan nem tekinthetők első generációs sírok darabjainak. Így e 6. századi fibulák másodlagos felhasználás útján kerülhettek a sírokba (MÜLLER 1996a, 95). A harmadik darabot (LIPP 1884, 39, 328. kép) szász párhuzamai a 7. század közepére datálják (MENKE 1990, 188; KISS 1982, 328).
- ³⁶ Egyébként, a Koman-kultúrában sem kísérik a már elemzett korongfibulatípust kosaras fülbevalók (BARKÓCZI 1993, 332).
- ³⁷ A 8. sír korongfibulájának hegyikristályfoglalat alatti lévő aranylemeze (BARKÓCZI 1968, Pl. LXIX, 10) talán nem érdektelen a lelet kelteztése szempontjából. Az ásató által adott meghatározást a vékony aranyfóliára nyomott bizánci érméről, az avar kor bizánci pénzeit feldolgozó legújabb katalógus elfogadja, mely szerint azon egy legkésőbb I. Justinianus kori solidus hátlapjának lenyomata látható (SOMOGYI 1997, 49–50). Létezik azonban egy másik, Bóna Istvántól származó nézet is (BÓNA 1970, 122. j.; BÓNA 1971, 296) – amire Somogyi Péter nem utal –, melyet többen elfogadva Mauricius Tiberius, Phokas, vagy esetleg a Heraclius dinasztiahoz kötik az éremmásolatot (MÜLLER 1987, 272; GARAM 1991, 175). Amennyiben ez utóbbi valóban igaz, úgy a korongfibula 7. század eleji készülése cáfolhatatlan lenne.
- ³⁸ Az öv elméleti rekonstrukciója (FIEDLER 1994, Abb. 2, 2) nincs teljesen összhangban a feltárás során, a veretek helyzetét in situ rögzítő rajzzal és fotóval (BARKÓCZI 1968, Fig. 15, Pl. LIV, 4), mely szerint a két kettőspajzsos veret közül az egyik keresztben, a másik pedig kisebbik felével felfelé feküdt. Ez az eddig közzétett avar daraboktól részben eltérő viseletet mutathat (KÜRTI 1990, 82).
- ³⁹ Miután azonban az elmúlt években számos, korábban kizárólag avarként számon tartott övveretet publikáltak itáliai temetkezésekből, korántsem elképzelhetetlen, hogy idővel erre is sor kerül.
- ⁴⁰ További lelőhelyeik: Cikó 104. sír (KISS-SOMOGYI 1984, 8. tábla, 2), Deszk A 8. sír (publikálatlan, Móra Ferenc ásátása, MFM Itsz.: 53.43.41–45), Deszk M 4. sír (publikálatlan, Móra Ferenc ásátása, MFM Itsz.: 53.57.11–12), Suuk-Su 157. sír (REPNIKOV 1907, Tab. 3, 6), Szarvas 68. lh. 200. sír (JUHÁSZ 1995, 13. kép, 11), Szegvár-Oromdűlő 110. sír (Lőrinczy Gábor tájékoztatása), Tiszavárkony (Garam Éva szíves szóbeli közlése), Zamárdi-Réti földek (publikálatlan, Bárdos Edith ásátása).
- ⁴¹ De a bizánci és az iráni kultúrkörben is csak a 6. század végétől keltezhetőek (KISS 1997, 262–263).

- ⁴² A Lipp Vilmos által a múlt század végén Keszthely-Fenekpusztán feltárt három Ny–K tájolású sír ezüst övkészletét a legkorábbi avar emlékanyagba sorolták (BÓNA 1983, 117–119). Ennek megítélése ma valamivel bizonytalanabb, a keltezéshez használt párhuzamok ugyanis nem feltétlenül tesznek szükségessé első generációs datálást. Az 1. sír kardjához felhozott analógiákat tévesnek kell minősítenünk, így azok keltezését sem szabad alapul vennünk. Az aradkai kard ugyanis egy eredeti bizánci fegyver, Fönlak-Aradka típusú övveretekkel keltezve (KISS 1987, 204), a szentes-lapistói leletek pedig csak kora avar koriak, de kelet-európai eredetűek. Az 1. sír halfarkas veretei a jutasi (RHÉ-FETTICH 1931, Taf. VIII, 3–5) és a szegvár-oromdűlői darabok (DOBÓ 1997, 2. kép) ismeretében nem párhuzam nélküliek, ám továbbra is unikálisak, csakúgy, mint a 3. sír pont-vonal mintás ezüstveretei, melyek az öntött maszkos veretek préselt utánzataiként a 6. század végétől keltezhetőek (SOMOGYI 1987, 131). Az 1. sír Kunágota-Mersin típusú nagyszíjvége Bálint Csanád szerint egész Európában a 7. század elejétől datálható (BÁLINT 1995, 304). Az egyes veretek tipológiai és díszítésbeli sajátosságai valamint kuriózumai, illetve azok egy részének erős nyugati kapcsolatai következtében kérdéses, hogy e fenéki sírok esetében valóban avar temetkezésekről (BÓNA 1962, 62), vagy avarok által viselt európai eredetű övekről (BÁLINT 1995, 306) van-e szó.
- ⁴³ Csak Árpád múlt század végi fenékpusztai ásatásán olyan pontkörös bronzcsat került elő (KUZSINSZKY 1920, 67. ábra, 4), mely a hazai langobard emlékanyagban egyelőre ismeretlen. Ám e bi-

zánci hatást mutató övcsat (CSALLÁNY 1943, 9–14) viseletére a langobardok körében több, nyugatra vándorlásukat követően nyitott itáliai – Castel Trosino T. sír (MENGARELLI 1902, Fig. 54), Nocera Umbra 133. sír (PASQUI-PARIBENI 1918, Fig. 170), Cividale (MENIS 1990, Fig. X. 7d) –, valamint a folyamatosan használt kranji temetőből is van példa (STARE 1980), melyek földbe kerülésének idejével kb. 600-tól számolnak. Szintén egyedi az a fenékpusztai aranyozott bronz korongfibula (LIPP 1886, 3. tábla, 1a–b), melyhez hasonló példányok főként bajor temetőkből ismertek.

- ⁴⁴ A leletek, az első szűkszávú beszámolót követően – melyben még helybenmaradt langobard sírjaként értékelte a temetkezést (SÁGI 1960, 31–34) – idővel egyre bizonytalanabb hipotézisek alapjaivá váltak.
- ⁴⁵ A horreumi temető 10. sírjában szintén megmaradt a lábbeli szíjzatatából két ezüsttartozék (BARKÓCZI 1968, Pl. LXII, 4–5), mely sír szerológiaiailag a langobard csoportba tartozik.
- ⁴⁶ A Szent Demeter csodáiról beszámoló forrásban nincs konkrét adat arra, hogy az áttelepítés a bal partra történt volna. Ennek értelmében az az elképzelés, mely e hadifoglyok szállásterületét a Duna bal partjára, Törökkanizsa vagy esetleg Szeged magasságában a Duna-Tisza közére lokalizálja (SZÁDECZKY 1983, 9–10) kétséges, mivel kora avar kori bizánci népességnek ott régészetileg egyelőre semmi nyoma (BÁLINT 1995, 500. j.). A Baranya megyei lokalizáció problémája viszont az, hogy ebben az esetben az avarok elől menekülő hadifoglyoknak Thesszaloniké irányába kétszer kellett volna átkelniük a Dunán.

Irodalom:

- ALFÖLDI 1926 Alföldi, A.: Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien. Berlin–Leipzig 1926.
- ANAMALI 1988 Anamali, S.: Die Albaner, Nachkommen der Illyrer. In: Albanien. Schätze aus dem Land der Skipetaren. Mainz 1988, 148–155.
- ÄBERG 1923 Äberg, N.: Die Goten und Langobarden in Italien. Uppsala 1923.
- BARKÓCZI 1960 Barkóczi, L.: Későrómai temető Pilismaróton. – Ein spätrömisches Gräberfeld in Pilismarót. *FoArch* 12 (1960) 111–132.
- BARKÓCZI 1968 Barkóczi, L.: A 6th Century Cemetery from Keszthely-Fenekpuszta. *Acta ArchHung* 20 (1968) 275–311.
- BARKÓCZI 1971 Barkóczi, L.: Das Gräberfeld von Keszthely-Fenekpuszta aus dem 6. Jahrhundert und die frühmittelalterlichen Bevölkerungsverhältnisse am Plattensee. *JRGZM* 18 (1971) 179–191.
- BARKÓCZI 1993 Barkóczi, L.: Megjegyzések Valéria 4–6. századi történetéhez II. Hiányos hagymafejes fibulák és ruhatük. *BudRég* 30 (1993) 327–350.
- BARKÓCZI-SALAMON 1984 Barkóczi, L. – Salamon, Á.: Tendenzen der strukturellen und organisatorischen Änderungen pannonischer Siedlungen im 5. Jahrhundert. *Alba Regia* 21 (1984) 147–187.
- BÁLINT 1995 Bálint Cs.: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai. Szeged 1995.
- BÁLINT 1996 Bálint Cs.: A kora középkori kelet-európai steppe régészete és a 9–10. századi magyarok. *MagyTud* 41:8 (1996) 937–947.
- BIERBRAUER 1987 Bierbrauer, V.: Invillino-Ibligo in Friaul I. Die römische Siedlung und das spätantike-frühmittelalterliche Castrum. München 1987.

- BIERBRAUER 1991 Bierbrauer, V.: L'occupazione dell'Italia da parte dei Longobardi vista dall'archeologo. In: Italia longobarda. Red.: Menis, G. C. Venecia 1991, 11–55.
- BIERBRAUER 1993 Bierbrauer, V.: Die Landnahme der Langobarden in Italien aus der archäologischer Sicht. In: Ausgewählte Probleme der europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters. Hrg.: Müller-Wille, M. – Schneider, R. Sigmaringen 1993, 103–172.
- BÓNA 1956 Bóna, I.: Die Langobarden in Ungarn. Acta ArchHung 7 (1956) 183–242.
- BÓNA 1960 Bóna I.: Langobard temető Rácalmás. – Langobardisches Gräberfeld in Rácalmás. Alba Regia 1 (1960) 167–170.
- BÓNA 1962 Bóna, I.: Beiträge zu den ethnischen Verhältnissen des 6–7. Jahrhunderts in Westungarn. Alba Regia 2–3 (1961–62) 1962, 49–68.
- BÓNA 1970 Bóna I.: Avar lovassír Iváncsáról. – Grave of an avar horseman at Iváncsa. ArchÉrt 97 (1970) 243–263.
- BÓNA 1971 Bóna I.: A népvándorlás kora Fejér megyében. In: Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig I/5. Szerk.: Fitz J. Székesfehérvár 1971, 237–265.
- BÓNA 1971a Bóna, I.: Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn (1945–1969). Acta ArchHung 23 (1971) 265–336.
- BÓNA 1971b Bóna, I.: Langobarden in Ungarn (Aus den Ergebnissen von 12 Forschungsjahren). – Langobardi na Madžarskem. ArhVestnik 31–32 (1970–1971) 1971, 45–74.
- BÓNA 1974 Bóna I.: A középkor hajnala. A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében. – Der Anbruch des Mittelalters im Karpatenbecken. Budapest 1974.
- BÓNA 1981 Bóna I.: Stare, V.: Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudštev. Ljubjana 1980. ArchÉrt 108 (1981) 294–299. (rec.)
- BÓNA 1983 Bóna I.: A XIX. század nagy avar leletei. – Die grossen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts. SzMMÉ (1982–1983) 1983, 81–160.
- BÓNA 1987 Bóna, I.: Ungarns Völker im 5. und 6. Jahrhundert. Eine historisch-archäologische Zusammenschau. In: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Hrg.: Bott, G. Nürnberg 1987, 116–129.
- BÓNA 1988 Bóna, I.: Die Langobarden in Pannonien. In: Die Langobarden. Von der Unterelbe nach Italien. Hrg.: Busch, R. Hamburg 1988, 63–73, 256–286.
- BÓNA 1993 Bóna I.: Langobardok. Langobard temetkezés. Langobard viselet. Langobard fibulák, ékszerek. Avarkori 2. stílus. Avar-langobard kapcsolatok. Várpalota-Unio homokbánya. In: Bóna I. – Cseh J. – Nagy M. – Tomka P. – B. Tóth A.: Hunok-gepidák-langobardok. Szeged 1993, 102–115, 121–125, 127–129, 136–141, 151–155, 160.
- BOTT 1987 Bott, G.: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Hrg.: Bott, G. Nürnberg 1987.
- BOTT 1961 Bott, H.: Studien zu bajuwarischen Körbchenohrringen. Bayerische Vorgeschichtsblätter 26 (1961) 204–234.
- BOTT 1976 Bott, H.: Bemerkungen zum Datierungsproblem awarenzeitlicher Funde in Pannonien vorgelegt am Beispiel des Gräberfeldes von Környe. Bonner Jahrbücher 176 (1976) 201–280.
- BURGER 1979 Burger, A.: Das spätromische Gräberfeld von Somogyzil. Budapest 1979.
- BUSCHHAUSEN 1971 Buschhausen, H.: Die spätromischen Metallschreine und frühchristlichen Reliquiare. Wien 1971.
- CHRISTLEIN 1971 Christlein, R.: Eine langobardische Gürtelgarnitur von Bieringen. Kr. Horb. In: Der Sülchgau. Rottenburg–Neckar 1971, 54–63.
- CSALLÁNY 1943 Csallány D.: A bizánci csatöröggitőfülek legkorábbi előfordulása és jelentősége a gepidák emlékeanyagában. – Die ersten Spuren von byzantinischen Befestigungsplättchen an Gürtelschnallen und ihre Bedeutung für das Fundmaterial der Gepiden. SzVMK II:4 (1943) 9–21.
- DOBÓ 1997 Dobó B.: Régészeti tárgyak „in situ” felvétele és dokumentálása. A szegvár-oromdőlő kora avar kori veretes öv bontása. MKCsM 1995–1996 (1997) 71–77.
- DRACK 1970 Drack, W.: Bülach, Kanton Zürich. Helvetia Archaeologica I (1970) 16–21.
- FETTICH 1951 Fettich N.: Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez. – Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst. Budapest 1951.
- FIEDLER 1994 Fiedler, U.: Die Gürtelbesatzstücke von Akalan. Ihre Funktion und kulturelle Stellung. IAI 38 (1994) 31–47.
- FINGERLIN 1974 Fingerlin, G.: Imitationsformen byzantinischer Körbchenohrringe nördlich der Alpen. Fundberichte aus Baden Württemberg I (1974) 597–627.
- FREEDEN 1979 Freeden, v. U.: Untersuchungen zu merowingerzeitlichen Ohrringen bei den Alamannen. BRGK 60 (1979) 227–442.
- GARAM 1991 Garam, É.: Über Halsketten, Halsschmucke mit Anhängern und Juwelenkragen byzantinischen Ursprungs aus der Awarenzeit. Acta ArchHung 43 (1991) 151–179.
- GARAM 1993 Garam, É.: Die awarenzeitliche Scheibenfibeln. ComArchHung 1993, 99–134.
- GÁSPÁR 1986 Gáspár, D.: Römische Kästchen aus Pannonien I–II. Budapest 1986.
- HASELOFF 1988 Haseloff, G.: Germanische und östliche Tierornamentik. SSCI 35 (1988) 681–707.
- HESSSEN 1984 Hessen, v. O.: Das langobardische Adelsgrab aus Castel Vint (Provinz Belluno). Germania 60 (1984) 449–458.
- HOREDTE 1971 Horedt, K.: Die Deutung des Gräberfeldes von Környe. JRGZM 18 (1971) 200–208.
- JARNUT 1982 Jarnut, J.: Geschichte der Langobarden. Stutt-

- gart 1982.
- JÄRGENSEN 1992 Jürgensen, L.: AD. – 568. A Chronological Analysis of Lombard Graves in Italy. In: Chronological Studies of Anglo-Saxon England, Lombard Italy and Vendel Period Sweden. *Arkaeologiske Skrifter* 5 (1992) 94–122.
- JUHÁSZ 1995 Juhasz I.: Fülkesíros temetkezések Békés megyében. – Stollengräber im Komitat Békés. *MFMÉ – StudArch* 1 (1995) 417–452.
- KASTELIC 1956 Kastelic, J.: Les boucles d'oreilles à corbeille en Slovenie. *Archlug* 2 (1956) 119–129.
- KISS 1968 Kiss A.: A Keszthely-kultúra helye a pannóniai római kontinuitás kérdésében. – The Place of the Keszthely culture in the Problem of the Roman Continuity in Pannonia. *ArchÉrt* 95 (1968) 93–101.
- KISS 1982 Kiss A.: Studien zur Sachenforschung II. Hrg.: Hääler, H. J. Hildesheim 1980. *ArchÉrt* 109 (1982) 327–328. (rec.)
- KISS 1987 Kiss, A.: Frühmittelalterliche byzantinische Schwerter im Karpatenbecken. *Acta ArchHung* 39 (1987) 193–210.
- KISS 1992 Kiss, A.: Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken. In: *Awarenforschungen* I. Hrg.: Daim, F. Wien 1992, 35–134.
- KISS 1996 Kiss, A.: Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A. Innsbruck 1996.
- KISS 1997 Kiss, A.: Die Zeitstellung des „münzdatierten“ Grabes von Üc Tepe (Azerbaidzschan). *Acta ArchHung* 49 (1997) 261–265.
- KISS–NEMESKÉRI 1965 Kiss, A. – Nemeskéri, J.: Das langobardische Gräberfeld von Mo- hács. – A mohácsi langobard temető. *JPMÉ* (1964) 1965, 95–127.
- KISS 1992 Kiss G.: Adatok a Keszthely-kultúra kutatástörténetéhez. – Beiträge zur Forschungsgeschichte der Keszthely-Kultur. *JAMÉ* 30–32 (1987–1989) 1992, 239–246.
- KISS 1997 Kiss G.: A keszthely-dobogói avar kori temető. – Das awarische Gräberfeld von Keszthely-Dobogó. *ZM* 8 (1997) 115–160.
- KISS–SOMOGYI 1984 Kiss G. – Somogyi P.: Tolna megyei avar temetők. – Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna. Budapest 1984.
- KOCH 1980 Koch, U.: Mediterranes und langobardisches Kulturgut in Gräbern der älteren Merowingerzeit zwischen Main, Neckar und Rhein. In: *Atti del 6 Congresso Internazionale di Studi sull'Alto Medioevo*. Spoleto 1980, 113–121.
- KOLLAUTZ–MIYAKAWA 1970 Kollautz, A. – Miyakawa, H.: Geschichte und Kultur eines völkerwanderungszeitlichen Nomadenvölkes. Die Jujan der Mongolei und die Awaren in Mitteleuropa I–II. Klagenfurt 1970.
- KOROŠEC 1953 Korošec, J.: Datacija slovanskih ostalin v okolici Skadra v Albaniji. – Datierung der slawischen Überreste in der Umgebung von Scutari in Albanien. *ArhVestnik* 4 (1953) 234–256.
- KOVÁCS 1994 Kovács, L.: Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs. Budapest 1994.
- KOVRIG 1958 Kovrig I.: Megjegyzések a Keszthely-kultúra kérdéséhez. – Remarks on the question of the Keszthely culture. *ArchÉrt* 85 (1958) 66–74.
- KOVRIG 1960 Kovrig I.: Újabb kutatások a keszthelyi avarkori temetőben. – Neue Forschungen im frühmittelalterlichen Gräberfeld von Keszthely. *ArchÉrt* 87 (1960) 136–169.
- KÖLTŐ–LENGYEL–PAP–SZENTPÉTERI 1992 Költő L. – Lengyel I. – Pap I. – Szentpéteri J.: Etnikumok, régészeti kultúrák a kora középkori Pannoniában (Egy Somogy megyei régészeti ásítás előzetes eredményei, Vörs). – Ethnika, archäologische Kulturen im frühmittelalterlichen Pannonien (Vorläufige Ergebnisse einer archäologische Ausgrabung im Komitat Somogy, Vörs). *JAMÉ* 30–32 (1987–1989) 1992, 283–307.
- KUZSINSZKY 1920 Kuzsinszky B.: A Balaton környékének archaeológiája. Budapest 1920.
- KÜRTI 1990 Kürti B.: Avar sírletek Csanytelekről és Gerláról. *SzMMÉ* 7 (1984–1988) 1990, 79–86.
- KÜRTI 1998 Kürti B.: Az algyői temetőről röviden. Leletek és jelenségek előfordulási megoszlása a temető területén. *MKCSM* (1997) 1998, 15–36.
- LANDENBAUER–OREL 1960 Landenbauer-Orel, H.: Linz-Zizlau. Das bairische Gräberfeld an der Traummündung. Wien–München 1960.
- LÁNYI 1972 Lányi, V.: Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien. *Acta ArchHung* 24 (1972) 53–213.
- LÁNYI 1990 Lányi V.: Temetkezés és halottkultusz. In: *Pannonia régészeti kézikönyve*. Szerk.: Mócsy A. – Fitz J. Budapest 1990, 243–253.
- LENGYEL 1971 Lengyel, I.: Die Laboratoriumuntersuchung des Gräberfeldes von Keszthely-Fenekpuszta aus dem 6. Jahrhundert. *JRGZM* 18 (1971) 191–199.
- LIPP 1884 Lipp V.: A keszthelyi sírmezők. Budapest 1884.
- LIPP 1886 Lipp V.: A fenékpusztai sírmező. *ArchKözl* 14 (1886) 137–159.
- LŐRINCZY 1992 Lőrinczy, G.: Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6–7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdűlő (Weitere Daten zur Interpretierung und Bewertung der partiellen Tierbestattungen in der frühen Awarenzeit). *ComArchHung* 1992, 81–124.
- LŐRINCZY 1996 Lőrinczy G.: Kora avar kori sír Szentés-Borbásföldről. – Ein frühawarenzeitliches Grab in Szentés-Borbásföld. *MFMÉ – StudArch* 2 (1996) 177–190.
- MARTIN 1973 Martin, M.: Salamon, Á. – Erdélyi, I.: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. Budapest 1971. *Zeitschrift für Archäologie und Kunstgeschichte der Schweiz* 30 (1973) 110–112. (rec.)
- MARTIN 1990 Martin, M.: Awarische und germanische Funde in Männergräbern von Linz-Zizlau und Környe. Ein Beitrag zur Chronologie der Awarenzeit. *WMMÉ* 15 (1990) 65–90.

- MARTIN 1995 Martin, M.: Tradition und Wandel der Fibelgeschmückten frühmittelalterlichen Frauenkleidung. *JRGZM* 38:2 (1991) 1995, 629–680.
- MARTIN 1996 Martin, M.: Tauschierte Gürtelgarnituren und -beschlüge des frühen Mittelalters im Karpatenbecken und ihre Träger. In: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*. Hrg.: Bialeková, D. – Zábajnik, J. Bratislava 1996, 63–74.
- MENGARELLI 1902 Mengarelli, R.: La necropoli barbarica di Castel Trosino. *Monumenti Antichi* 12 (1902) 145–386
- MENIS 1990 Menis, G. C.: *I Longobardi*. Milano 1990.
- MENKE 1987 Menke, M.: Alemannisch-italische Beziehungen vom späten fünften bis zum siebenten Jahrhundert aufgrund archäologischer Quellen. In: *Die transalpinen Verbindungen der Bayern, Alemannen und Franken bis zum 10. Jahrhundert*. Hrg.: Beumann, H. – Schröder, W. Sigmaringen 1987, 125–345.
- MENKE 1990 Menke, M.: Zu den Fibeln der Awarenzeit aus Keszthely. *WMMÉ* 15 (1990) 187–214.
- MILOJČIĆ 1966 Milojević, V.: Zur Frage des Christentums in Bayern zur Merowingerzeit. *JRGZM* 13 (1966) 231–264.
- MÜLLER 1987 Müller, R.: Die spätrömische Festung Valcum am Plattensee. In: *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Hrg.: Bott, G. Nürnberg 1987, 270–281.
- MÜLLER 1987a Müller R.: Megjegyzések Fenékpusztá történetéhez. – Bemerkungen zur Geschichte von Fenékpusztá. *ZM* 1 (1987) 105–122.
- MÜLLER 1989 Müller, R.: Die Keszthely-Kultur. In: *Von der Ur- und Frühgeschichte bis zum Ende der Türkenkriege*. Mannheim 1989, 64–71.
- MÜLLER 1992 Müller, R.: Neue archäologische Funde der Keszthely-Kultur. In: *Awarenforschungen I*. Hrg.: Daim, F. Wien 1992, 251–308.
- MÜLLER 1996 Müller, R.: Die Keszthely-Kultur. In: *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren*. Hrg.: Daim, F. Eisenstadt 1996, 265–274.
- MÜLLER 1996a Müller R.: Keszthely-kultúra. In: *Évezredek üzenete a láp világából (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992)*. Szerk.: Költő L. – Vándor L. Kaposvár–Zalaegerszeg 1996, 98–102.
- MÜLLER 1996b Müller, R.: Über die Herkunft und das Ethnikum der Keszthely-Kultur. In: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*. Hrg.: Bialeková, D. – Zábajnik, J. Bratislava 1996, 75–82.
- NAGY 1992 Nagy M.: Kora avar kori sirleletek Budapestről. Megjegyzések az avar kori állatormamentikához. – Frühawarenzeitliche Grabfunde aus Budapest. Bemerkungen zur awarenzeitlichen Tierormamentik. *ArchÉrt* 119 (1992) 15–40.
- NAGY 1992 Nagy K.: Avar koporsókereszték Székkutasról. *MKCsM* 1992 (1993) 19–24.
- OVČAROV–VAKLINOVA 1978 Ovčarov, B. – Vaklinova, M.: *Rannovizantiski pametnici ot Bulgariâ IV–VII. vek*. Sofia 1978.
- PASQUI–PARIBENI 1918 Pasqui, A. – Paribeni, R.: *Necropoli barbarica di Nocera Umbra. Monumenti Antichi* 15 (1918) 137–362.
- PÁSZTOR–VIDA 1991 Pásztor A. – Vida T.: Bizánci éremleletes sír Budakalászlól. – Grave from Budakalász with a Byzantine coin find. *StudCom* 22 (1991) 241–253.
- PEKÁRY 1955 Pekáry T.: Későrómai sírok Fenékpusztán. – Spätrömische Gräber in Fenékpusztá. *ArchÉrt* 82 (1955) 19–29.
- PERÉMI 1991 Perémi Á.: A lesencetomaj-piroskereszt Keszthely-kulturás temető (Előzetes jelentés). – Ein Gräberfeld der Keszthely-Kultur von Lesencetomaj-Piroskereszt (Vorbericht). *MFMÉ* 1984–1985:2 (1991) 155–170.
- PERÉMI 1991a Perémi Á.: Lesencetomaj. Válogatás a lesencetomaji későnépvándorláskori temető (Kr. u. VI–VIII. század) régészeti leletanyagából. – Auslese aus dem archäologischen Fundmaterial des Friedhofs in Lesencetomaj. Aus der späten Zeit der Völkerwanderung (6–8. Jahrhundert n. Ch.). *Tapolca* 1991.
- POHL 1988 Pohl, W.: Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr. München 1988
- POULÍK 1949 Poulík, J.: Záhádná mohyla Žuraň. *ArchRozh* 1 (1949) 10–15, 17–19.
- POULÍK 1995 Poulík, J.: Žuraň in der Geschichte Mitteleuropas. – Žuraň v dejinách střední Evropy. *SlovArch* 43:1 (1995) 27–109.
- REIMANN 1992 Reimann, D.: Byzantinisches aus dem Rupertwinkel – zum Ohrringpaar von Petting. *Das archäologische Jahr in Bayern* 1991. Stuttgart 1992, 143–145.
- REPNIKOV 1907 Repnikov, N.: Nekatorye mogilniki oblasti krymskih gotov. *Zapiski Imperatorskogo Odesskogo Obščestva Istorii i Drevnostej* 27 (1907)
- RÉVÉSZ 1996 Révész L.: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. – Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. *Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert*. Miskolc 1996.
- RHÉ–FETTICH 1931 Rhé, Gy. – Fettich, N.: Jutas und Öskü. Zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn. *Prag* 1931.
- RIEMER 1992 Riemer, E.: Byzantinische Körbchen- und Halbmondohrringe im Römisch-Germanischen Museum Köln (Sammlung Diergardt). *Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte* 25 (1992) 121–136.
- ROSNER 1972 Rosner Gy.: Előzetes jelentés a Gyöngy-Vásártér úti avar temető feltárásáról II. – Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Awarenfriedhofes von Gyöngy-Vásártér (Markplatz). *BBÁMÉ* 2–3 (1971–1972)

- 1972, 85–220.
- ROTH 1979 Roth, H.: Kunst der Völkerwanderungszeit. Hrg.: Roth, H. Frankfurt–Berlin–Wien 1979.
- SALAMON–ERDÉLYI 1971 Salamon, Á – Erdélyi, I.: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. Budapest 1971.
- SALVATORE 1981 Salvatore, M.: Un sepolcreto altomedievale in Agro di Rutigliano (Bari). In: Rivista di Archeologia Cristiana 57 (1981) 127–160.
- SÁGI 1960 Sági K.: Fenékpusztai története. Balatonfüred 1960.
- SÁGI 1961 Sági, K.: Die zweite altchristliche Basilika von Fenékpusztai. Acta Antiqua 9 (1961) 397–459.
- SÁGI 1963 Sági K.: A vörsi langobard temető újabb ásási eredményei. – Neue Ergebnisse der Ausgrabungen auf dem langobardischen Gräberfeld von Vörs. VMMK 1 (1963) 39–80.
- SÁGI 1970 Sági, K.: Das Problem der pannonischen Romanisation im Spiegel der völkerwanderungszeitlichen Geschichte von Fenékpusztai. Acta Antiqua 18 (1970) 147–196.
- SÁGI 1985 Sági K.: Adatok a Keszthely-kultúra korai szakaszának ötvösisparához. ZGy 21 (1985) 23–32.
- SÁGI 1989 Sági K.: Adatok a fenékpusztai erőd történetéhez. – Über die Geschichte der Festung. TVMK 1 (1989) 261–317.
- SÁGI 1991 Sági K.: Egy VI. századi keszthelyi temető és mondanivalója a „Keszthely kultúra” etnikumának szempontjából. – Keszthelyer Freidhof aus dem 6. Jahrhundert und dessen Bedeutung bezüglich des Ethnikums des „Keszthelyer Kultur”. TVMK 2 (1991) 113–141.
- SCHWAB 1982 Schwab, H.: Bemerkenswert ausgestattete Kindergräber der Merowingerzeit. ArchKorr 12 (1982) 251–262.
- SIMON 1983 Simon L.: Nagykovács és környéke avar kori topográfiája. A nagykovácsi avar fejedelmi kard. – Topography of Nagykovács and its environs in the Avar Period. The avar princely sword from Nagykovács. Nagykovács 1983.
- SIMON 1993 Simon L.: Kőpakolásos temetkezések a biatorbágyi avar temetőben (Előzetes jelentés). – Bestattungen mit Steinsetzung im awarischen Gräberfeld von Biatorbágy (Vorbericht). HOME 30–31:2 (1993) 141–170.
- SOMOGYI 1987 Somogyi, P.: Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge. Zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterherden aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. ArchAust 71 (1987) 121–154.
- SOMOGYI 1997 Somogyi, P.: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. Innsbruck 1997.
- SÖTÉR 1893 Sötér Á.: Népvándorláskori sírmező a bezenei papréti birtokon Mosonmegyében. ArchÉrt 13 (1893) 210–222.
- STARE 1980 Stare, V.: Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev. Ljubjana 1980.
- STRAUB 1997 Straub P.: Avar kori tegezdzsítók csontlemezek. Motivumtipológia és kronológia. – Awarenzeitliche Beinplatten als Verzierungen von Köchern. Typologie der Motive und Chronologie. MFMÉ – StudArch 3 (1997) 117–140.
- STRAUB 1999 Straub P.: Újabb adalék a Keszthely-kultúra eredetéhez egy fenékpusztai sír kapcsán. – Ein neuer Beitrag zum Ursprung der Keszthely-Kultur anhand eines Grabes von Fenékpusztai. ZM 9 (1999)
- SZÁDECZKY 1983 Szádeczky Kardoss S.: Két széljegyzet a Dél-Alföld korai történetéhez. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből 6. Szerk.: Blazovich L. Szeged 1983, 5–12.
- SZÁDECZKY 1986 Szádeczky Kardoss S.: Vita a Magyarországi története első kötetéről. SzSzSz 1986, 30–38.
- SZÁDECZKY 1992 Szádeczky Kardoss S.: Az avar történelem forrásai I. – Die Quellen der Awarengeschichte I. Szeged 1992.
- SZENTPÉTERI 1995 Szentpéteri J.: Cartographia Avarica. Térképészeti észrevételek ADAM-tól Bajánig. – Cartographia Avarica. Kartographische Bemerkungen von ADAM bis Bajan. SMK 11 (1995) 239–254.
- SZŐKE 1994 Szőke B. M.: A népvándorlás kor és a korai középkor története Nagykanizsán és környékén. – Geschichte der Völkerwanderungszeit und des frühen Mittelalters in Nagykanizsa und Umgebung. In: Nagykanizsa története. Nagykanizsa 1994, 146–214.
- SZŐKE 1994a Szőke B. M.: Karoling-kori szolgálónépi temetkezések Mosaburg/Zalavár vonzáskörzetében: Garabonc-Ófalu I–II. – Karolingerzeitliche Dienstvölkerbestattungen im Umkreis von Mosaburg/Zalavár: Garabonc-Ófalu I–II. ZM 5 (1994) 252–317.
- THIEME 1978 Thieme, B.: Filigranscheibenfibeln der Merowingerzeit aus Deutschland. BRGK 59 (1978) 383–499.
- TOMKA 1973 Tomka P.: A környei avar kori temető történeti értékeléséhez. AntTan 20 (1973) 227–231.
- TÓTH 1987 Tóth, E.: Bemerkungen zur Kontinuität der römischen Provinzialbevölkerung in Transdanubien (Nordpannonien). In: Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert. Hrg.: Hänsel, B. München 1987, 251–265.
- TÓTH 1991 Tóth E.: A 4–8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről. – On the sources of Pannonian Christianity in the 4th–8th century and on the source value of the Findings. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1990:2 (1991) 17–35.
- TÓTH 1996 Tóth E.: Kereszténység a honfoglalás előtt a Kárpát-medencében. In: Honfoglaló őseink. Szerk.: Veszprémy L. Budapest 1996, 147–160.
- VARSIK 1992 Varsik, V.: Byzantinische Gürtelschnallen im mittleren und unteren Donauraum im 6. und 7.

- Jahrhundert. – Byzantské pracky na strednom a dolnom Dunaji v 6–7. stor. *SlovArch* 40:1 (1992) 77–108.
- VIDA 1996 Vida, T.: Bemerkungen zur awarenzeitlichen Frauentracht. In: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*. Hrg.: Bialeková, D. – Zábojník, J. Bratislava 1996, 107–124.
- VIDA-PÁSZTOR 1996 Vida, T. – Pásztor, A.: Der beschlagverzierte Gürtel der Awaren am Beispiel des Inventars von Budakalász-Dunapart, Ungarn, Grab 696. In: *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren*. Hrg.: Daim, F. Eisenstadt 1996, 341–347.
- WERNER 1962 Werner, J.: Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568. München 1962.
- WERNER 1974 Werner, J.: Nomadische Gürtel bei Persern, Byzantinern und Langobarden. In: *La civiltà dei Longobardi in Europa*. Rom 1974, 109–156.
- ZÁBOJNÍK 1990 Zábojník, J.: Zur Frage der Kontakte der nördlichen Peripherie des awarischen Khaganats mit den westlichen Gebieten. *WMME* 15 (1990) 103–114.
- ZELLER 1974 Zeller, G.: Zum Wandel der Frauentracht vom 6–7. Jahrhundert in Aufrasien. In: *Festschrift Joachim Werner II*. Hrg.: Kossack, G. – Ulbert, G. München 1974, 381–385.

Die neuere Alternative des chronologischen und ethnischen Hintergrundes der Keszthely-Kultur

Vilmos Lipp begründete die Forschung der Bevölkerung, die später unter dem Namen „Keszthely-Kultur“ bekannt wurde, durch die Freilegung von etwa 5000 Gräbern am Ende des vorigen Jahrhunderts. Die Funde dieser Kultur konzentrieren sich in der Gegend von Keszthely, davon höchstens 30 km weit entfernt. Die Deutung dieses Materials gilt auch heute noch als eines der ungelösten Probleme der Awarenforschung. Der Grund dafür sind einerseits die Unanwendbarkeit des Materials von Lipp für wissenschaftliche Bearbeitungen, und andererseits die recht wenigen, in den seitdem vergangenen hundert Jahren publizierten Grabensembles, die aber – noch dazu – auch ausgeraubt wurden. Ein weiteres Problem ist, daß weder der spätromische noch der frühe byzantinische Kulturkreis, mit denen die Keszthely-Kultur am häufigsten in Verbindung gebracht wird, heutzutage noch gar nicht vollkommen geklärt sind. Im Falle des ersten bieten die wenigen schriftlichen und gegenständlichen Quellen keine ausreichenden Anhaltspunkte, während sich die Forscher der frühen Völkerwanderungszeit im Falle des zweiterwähnten Kulturkreises aus Mangel an freigelegten Gräberfeldern bzw. an gut datierbaren, mit Beigaben ausgestatteten Bestattungen momentan hauptsächlich auf die sog. Kleinfunde stützen können.

Im Falle der Gräberfelder der Keszthely-Kultur wurden die chronologischen und ethnischen Komponenten des Fundmaterials bis dahin ausführlich noch nicht analysiert, und dadurch wurde hauptsächlich die Untersuchung der germanischen Verbindungen

dieser Kultur in den Hintergrund gedrängt. Das außergewöhnlich reiche Fundmaterial der 31 Bestattungen des im Horreum bei Keszthely-Fenekpuszta von László Barkóczy 1959 freigelegten Gräberfeldes (BARKÓCZI 1968) und dessen serologische Bearbeitung (LENGYEL 1971), ferner die Ergebnisse der Forscher bezüglich der Germanen und der Frühawarenzeit geben aber Gelegenheit, den Ursprung und das zeitliche Erscheinen dieser Kultur gründlicher zu untersuchen. Die Analyse des erwähnten Gräberfeldes möchte ich durch die Veröffentlichung von weiteren acht, von László Horváth erschlossenen, aus der späten Römerzeit und aus der Zeitspanne der Keszthely-Kultur stammenden Gräbern (Gräbern 32–39) erweitern (*Abb. 1–4*).

Hinsichtlich der Deutung des Gräberfeldes, in dem die reichsten Bestattungen der Keszthely-Kultur vorkamen, weichen die Meinungen voneinander ab. Der Ausgräber hielt dies für ein Gräberfeld einer byzantinischen Bevölkerung, welches von 546 bis 582 belegt wurde (BARKÓCZI 1968, 310). Später betrachtete er das als Nekropole einer kontinuierlich weiterlebenden römischen Population, aber diese Ansicht wurde sowohl von den ungarischen (BÓNA 1971a, 297) als auch von den ausländischen Forschern (HOREDIT 1970, 200) bezweifelt. Nach maßgebenden Meinungen ist das Gräberfeld im Horreum – für gleichzeitig mit den, in der Basilika von Károly Sági erschlossenen Bestattungen gehalten (SÁGI 1961, 415–421) – in die zweite Hälfte des 6. Jahrhunderts zu

datieren. Nach den in diesem Gräberfeld vorgekommenen Schmucksachen westgermanischen und byzantinischen Typs zu verurteilen, die im wesentlichen als interethnische Gegenstände dieser Epoche betrachtet werden können und deswegen die ethnische Bestimmung der da bestatteten Population kaum möglich ist, könnte dieses Gräberfeld der Bestattungsort einer, als spätantik zu bezeichnenden vornehmen Schicht angehört haben. Sie wären die Führer der von den Awaren in einem geschlossenen Block am Plattensee angesiedelten und sich in Transdanubien unter die wahrscheinlich weiterlebende, vollkommen verarmte romanisierte Population gemischten Bevölkerung gewesen. Dadurch wird die Datierung des Gräberfeldes in den Zeitabschnitt zwischen 568 und 630 angenommen, und das Aufhören mit der Bestattung wird von den Forschern mit der eventuellen Teilnahme der Bevölkerung der Keszthely-Kultur am Aufstand der Kutrigur-Bulgaren gegen die Awaren, ferner mit der Verbrennung der Festung und der dreischiffigen Basilika in Verbindung gebracht. Dem wären die Auseinandersiedlung der Bevölkerung und die strenge awarische militärische Aufsicht über diese gefolgt, deren archäologischen Beweis die Forscher im Auftauchen der Gräberfelder mit großer Grabzahl zu entdecken glauben. Die Belegung dieser Gräberfelder ist ganz bis den Anfang des 9. Jahrhunderts auf der Spur zu folgen (KOVRIK 1960, 165; BÓNA 1970, Anm. 122; KISS 1992, 247–248; MÜLLER 1992, 278–281).

Aus dem Knochenmaterial der im Horreum-Gräberfeld ursprünglich freigelegten 31 Begräbnisse konnte Imre Lengyel an den Knochen von 16 Gräbern serologische Untersuchung machen, die die folgenden ergaben:

Im Gräberfeld können zwei Gruppen verschiedener Indexzahl abgeordnet werden (ähnliches Ergebnis brachten auch die Analysen der Bestattungen der Gräberfelder Keszthely-Kommunalfriedhof und Fenékpuzta-südliche Festungsmauer), in denen die mit reicheren Beigaben Bestatteten mit den Gräbern der vor 568 belegten langobardischen Gräberfelder, und die Gräber mit ärmeren Beigaben – mit Ausnahme eines einzigen Grabes – mit den spätrömischen Bestattungen enge ethnische Verbindungen aufweisen. Dieses, vor den Forschern bis in die Einzelheiten unbekanntes Verfahren als Methode liefert unschätzbare Informationen zu manchen Vorstellungen, die archäologisch exakt sonst nicht zu beweisen sind. Unabhängig davon, daß Imre Lengyel ähnliche Analysen bezüglich anderer archäologischer Epochen ebenfalls machte, fand dieses Verfahren im Falle des Gräberfeldes im Horreum keinen Anklang, und auch der Vergleich der biochemischen Ergebnisse mit dem archäologischen Fundmaterial fehlt. Bei dem Horreum-

Gräberfeld muß man aber unbedingt berücksichtigen, daß Imre Lengyel in den 60er Jahren über kein Vergleichsmaterial verfügte und als Analogien nur die transdanubischen spätrömischen und langobardischen Gräberfelder benutzt werden konnten. Darüber weiß man schon, daß es sowohl von archäologischem als auch von geschichtlichem Standpunkt aus methodisch unbegründet war: Weder Quellen noch archäologische Funde sprechen dafür, daß Langobarden nach dem Abzug dieses Volkes nach Italien in Pannonien geblieben wären (KISS 1992, 37; BÓNA 1993, 111), und auch über das Weiterleben von romanisierten Volkselementen gibt es keine eindeutigen Angaben. Ist es aber auch trotz dem wahrscheinlich, daß nicht die ganze Population vor den Hunnen flohen und in Westeuropa in mehreren Gebieten das römische Weiterleben nachzuweisen ist, ist es unmöglich, von der gegenständlichen Kultur der im 5. Jahrhundert vollkommen verarmten, kontinuierlich weiterlebenden romanisierten Bevölkerung den unerwartet, ganz ohne Vorausgegangene auftauchenden Reichtum der Keszthely-Kultur an Edelmetallgegenständen abzuleiten (MÜLLER 1996a, 98).

Trotzdem liegt die Lösung auf der Hand, da es im Horreum-Gräberfeld wirklich Langobarden und Römer bestattet worden waren, aber man hätte dieses Material nicht mit Analogien aus dem 5. und 6. Jahrhundert vergleichen sollen, sondern mit denen vom Ende des 6. und vom Anfang des 7. Jahrhunderts. Die aus der serologischen Untersuchung gewonnenen Indexzahlen bezeichnen die Standard-Angabe der einzelnen ethnischen Gruppen mehr oder weniger, falls es keine zu große Vermischung gibt. Darum sollte die langobardische Indexzahl im Horreum-Gräberfeld mit dem Ergebnis der langobardischen Gräberfelder nicht nur in Pannonien, sondern auch in Italien ganz bestimmt übereinstimmen. Die als spätrömisch geltenden Indexzahlen sollte man mit den – heute noch unbekanntenen – diesbezüglichen Angaben von frühbyzantinischen Bestattungen vergleichen. Die serologischen Bestimmungen von Imre Lengyel sind also der Berücksichtigung wert, man muß nur wissen, daß diese nicht mit den heimischen Angaben, sondern mit den aus Italien und vom Balkan stammenden Bestattungen zu vergleichen sind. Demgemäß müssen beide, nach seiner Bestimmung eine langobardische und römische Verwandtschaft aufweisende Gruppen aus dem Horreum-Gräberfeld von geschichtlichem und archäologischem Standpunkt aus als ein, nach 568 gelebtes langobardisches und byzantinisches Ethnikum betrachtet werden.

Die beste archäologische Interpretation der naturwissenschaftlichen Ergebnisse ist, wenn man im Spiegel der Funde annimmt, daß es einerseits eine Komponente in den Gräberfeldern der Keszthely-Kultur

gibt. in deren Fundmaterial vor 568 völlig unbekannte Frauenschmucksachen germanischen Typs (einzelne Kleinfibeln und Broschen, Körbchenohrringe, Brustnadeln, Fingerringe, Armbänder), von den Männern getragene Gürtelgarnituren, ferner Verzierungstechniken (zweiter germanischer Tierstil, Punkt-Linie-Motiv) vorkommen. Das bedeutet soviel, daß diese Funde einer, betont nach 568 in Transdanubien gelangten langobardischen Gemeinschaft angehört haben könnten. Die Bestimmung der zweiten Komponente ist komplizierter. Obwohl es von serologischem Standpunkt aus einheitlich vorkommt, besteht sie nach den Bestattungssitten, archäologischen Funden, aber auch nach der abweichenden Tragungsweise der einzelnen Schmucksachen eindeutig aus zwei Teilen. Diese Tatsache kann aber nicht anders, nur damit erklärt werden, daß die Bestattungen der Population römischen Ursprungs – nämlich die spätrömischen und die frühbyzantinischen Gräber –, die zwei verschiedene Epochen vertreten, voneinander aufgrund der Indexzahlen nicht abzusondern sind.

Von den Funden der sieben, serologisch als römisch bestimmten Gräber sind die Beigaben nur des Grabes 12 für eine archäologische Untersuchung geeignet. Die Analogie der in diesem Kindergrab gefundenen Scheibenfibel mit eingetiefter Verzierung – die einen, auch im Komitat Baranya bekannten Fundtyp vertritt – ist als Grabfund in Europa nur in der frühbyzantinischen Koman-Kultur Nordalbanien aufzufinden, sie war unter den Germanen völlig unbekannt (GARAM 1993, 122). Das Kindergrab 5 hat infolge des wenigen Knochenmaterials kein serologisches Ergebnis, aber das außer der Scheibenfibel in diesem Grab vorgekommene goldene Ohrgehängepaar mit Halbmondanhänger (RIEMER 1992, 127) und der Juwelenkragen (GARAM 1991, 173) sprechen für eine byzantinische Herkunft. Trotz dem Vorkommen einer Scheibenfibel im Grab 12 ist diese Bestattung biochemisch nicht der byzantinischer Gruppe zuzuordnen. Das ist der einzige Widerspruch zwischen der biochemischen und archäologischen Analyse (*Tabelle 1*), und ist hauptsächlich damit erklärbar, daß die im Maturus-Alter gestorbene Frau langobardischer Abstammung infolge ihres Alters durch die schnelle Assimilation zwischen den zwei Völkern, oder durch Ehe zu diesem Schmuck kam. Das bekräftigt die Vorstellung, wonach die Repräsentation der Funde des vorigen Siedlungsgebietes im Falle des archäologischen Fundmaterials der in awarisches Milieu gelangten fremden Elemente überwiegend in den Bestattungen von noch als Kind hierher gekommenen, jung verstorbenen Personen zu erwarten ist. Sie brachten nämlich ihre Schmucksachen beinahe gleich, ohne Modewechsel ins Grab mit, während dessen

Spuren im Grab ihrer Eltern bzw. Großeltern infolge der kulturellen Assimilation in den hier verbrachten Jahrzehnten weniger zu entdecken ist. Bei der Datierung der in den, als byzantinisch bestimmbar Gräbern gefundenen Beigaben ist es festzustellen, daß Scheibenfibeln ähnlichen Typs in der Koman-Kultur Anfang des 7. Jahrhunderts bekannt sind, und auch die Funde des Grabes 5, nämlich das Ohrgehänge mit halbmondförmigem Anhänger und der Ring mit zackiger Verzierung im Material des Karpatenbeckens vom Anfang des 7. Jahrhunderts mehrere Analogien haben. Diese Gräber können also in die zweite Hälfte des 6., aber auch an den Anfang des 7. Jahrhunderts datiert werden.

Nach der serologischen Analyse weist das Knochenmaterial von neun – archäologisch beigabenreichen – Gräbern langobardische Verbindungen auf. Besonders beachtenswert ist, daß Kleinfibeln in den vier Bestattungen im Horreum-Gräberfeld vorkamen, deren Typ teilweise auch im pannonischen Material vor 568 bekannt ist. Die Tatsache, daß sie einsam – oder als nicht zusammengehörende Glieder von Paaren – ohne Großfibeln sind, spricht für ihren Datierungswert. Von den Langobarden war nämlich – wie es bei den ungestörten Gräbern festgestellt werden konnte (*Tabelle 2*) – die Tracht mit vier Fibeln in Pannonien beliebt (WERNER 1962, 42; BÓNA 1974, 36; BÓNA 1981, 298). Mit dem Tragen der Kleinfibeln hörten die nach Norditalien gezogenen Langobarden Anfang des 7. Jahrhunderts auf, und anstatt dieser erschienen großteils die Scheibenfibeln Cloissoné-Technik. Die Änderung der Tracht kann man bei den Franken (MARTIN 1995, 633–638), aber bei fast allen westgermanischen Völkern (ZELLER 1974, 384), so auch bei den frühawarenzeitlichen Gepiden im Karpatenbecken schön auf der Spur folgen (KISS 1992, 46). Außer der eigenartigen Trachtweise der Kleinfibeln weist auch die Form einiger Exemplare darauf hin, daß sie aus Norditalien später nach Transdanubien zurückgelangte Stücke sind (BÓNA 1993, 139, 154).

Da die goldenen Körbchenohrringe im Horreum-Gräberfeld in den Beisetzungen der langobardischen serologischen Gruppe beigegeben worden waren – und sie auch in der Koman-Kultur mit den biblische Szenen darstellenden Scheibenfibeln nicht in den gleichen Grabensemlen vorkamen (BARKÓCZI 1993, 332) –, ist es wahrscheinlich, daß es nicht um byzantinische, sondern um italische Stücke geht, die in Italien aufgrund zahlreicher Analogien Anfang des 7. Jahrhunderts benutzt waren. Das bezieht sich auf die Scheibenfibeln mit Filigrantechnik und Steineinlage ebenfalls, deren Gegenstücke im merowingischen Kulturkreis Anfang des 7. Jahrhunderts bekannt sind (GARAM 1993, 332). Die im Grab 15 und 16

vorgekommenen silbernen doppelschildförmigen Gürtelbeschläge weisen sowohl serologisch als auch typologisch auf italische langobardische Verbindungen hin, die – da sie Gürtelgarnituren mit vielen Riemenzungen sind – höchstwahrscheinlich an den Anfang des 7. Jahrhunderts datiert werden können (obwohl die Datierung der italischen Exemplare problematisch ist). Die Keszthelyer Exemplare der Gürtelgarnituren alpinen Typs und die Ohrgehänge mit polyederförmigem Anhänger weisen innerhalb des germanischen Kreises hauptsächlich ebenfalls auf langobardische Verbindungen hin.

In Beziehung mit der Entstehung der Keszthely-Kultur berufen sich die Forscher nach István Bóna auf den Angriff der Awaren 582 in Syrmium und 584 in Singidunum, nach denen der Khagan Bajan Kriegsgefangene in sein Reich übersiedelt hatte (die Angaben von Johannes Ephesinus und Theophylactus Simocata). Das könnte zugleich als Grund der Datierung dieser Kultur in das 6. Jahrhundert dienen. In den von Samu Szádeczky-Kardoss ins Ungarische übersetzten und veröffentlichten Teilen dieser Quelle sind aber diesbezügliche Angaben nicht zu finden (SZÁDECZKY 1992, 49–50, 62–63). Das Detail der *Miracula Sancti Demetrii*, in dem es um, nördlich von Syrmium an der Donau angesiedelte byzantinische Kriegsgefangene Anfang des 7. Jahrhunderts geht, gilt für die Keszthely-Kultur – wegen ihrer geographischer Ausbreitung – nicht, aber für das Fundmaterial des Komitates Baranya viel mehr. Aufgrund der Verbindungen einzelner Gegenstandstypen der Keszthely-Kultur mit dem archäologischen Fundmaterial der italischen Langobarden Anfang des 7. Jahrhunderts ist es aber zweifellos, daß die Frauen und Kinder, die die Plünderung von Friaul in den Jahren 610 und 611 nach dem Bericht von Paulus Diaconus überlebten, in Transdanubien zu suchen sind (SZÁDECZKY 1992, 148). Die Quelle bietet eine ausgezeichnete Möglichkeit, um eine schriftliche Angabe und eine archäologische Kultur miteinander in Beziehung zu bringen. Hier kann man auch die Lösung

der Frage suchen, warum die Männergräber in den Gräberfeldern der Keszthely-Kultur fehlen.

Obwohl es nicht ausgeschlossen ist, daß die allmählich verarmende römische Bevölkerung auf dem Hochland am Plattensee das Erscheinen der Keszthely-Kultur erlebt haben könnte und auch an ihrem Leben teilgenommen haben dürfte, ist das mangels datierbaren archäologischen Fundmaterials nicht zu beweisen. Was den Ursprung der Kultur betrifft, scheint die langobardische Linie viel besser verfolgbar zu sein, da die in Italien durchgeführten Ausgrabungen vom Beginn unseres Jahrhunderts und wegen ihrer Fachmäßigkeit besonders die in den letzten Jahrhunderten gemachten Freilegungen aus Mangel an byzantinischen Gräberfelder ähnlichen Alters unverhältnismäßig bessere Vergleichsmöglichkeiten bieten.

In der Zukunft müssen einerseits natürlich so viele Gräberfelder der Keszthely-Kultur veröffentlicht werden, wie es möglich ist, und andererseits soll man klären, warum einige italische langobardische Gegenstandstypen in Transdanubien vorkommen und im Gegensatz dazu andere (tauschierte Gürtel, Scheibenfibeln mit Cloissoné-Technik, goldene Blechkreuze), die nach der früheren, traditionellen Chronologie Anfang des 7. Jahrhunderts in Italien benutzt waren, hier vollkommen fehlen. Da aber die Datierung des in Italien vorgekommenen Fundmaterials gegenwärtig eine Krise aussteht, ist es nicht ausgeschlossen, daß die Keszthely-Kultur zu dessen Datierung gute Anhaltspunkte bieten kann. In dem Falle nämlich, wenn ein, durch eine schriftliche Quelle unterstützter Terminus post quem-Zeitpunkt gegeben ist (610–611), der einen fremden Fundkreis teils langobardischen Ursprungs datiert, in dem das Fehlen gewisser Gegenstände auch darauf hinweisen kann, daß diese vor dem Beginn des 7. Jahrhunderts auch noch in Norditalien benutzt werden konnten oder mindestens nicht als allgemein verbreitete Gegenstände betrachtet werden können.

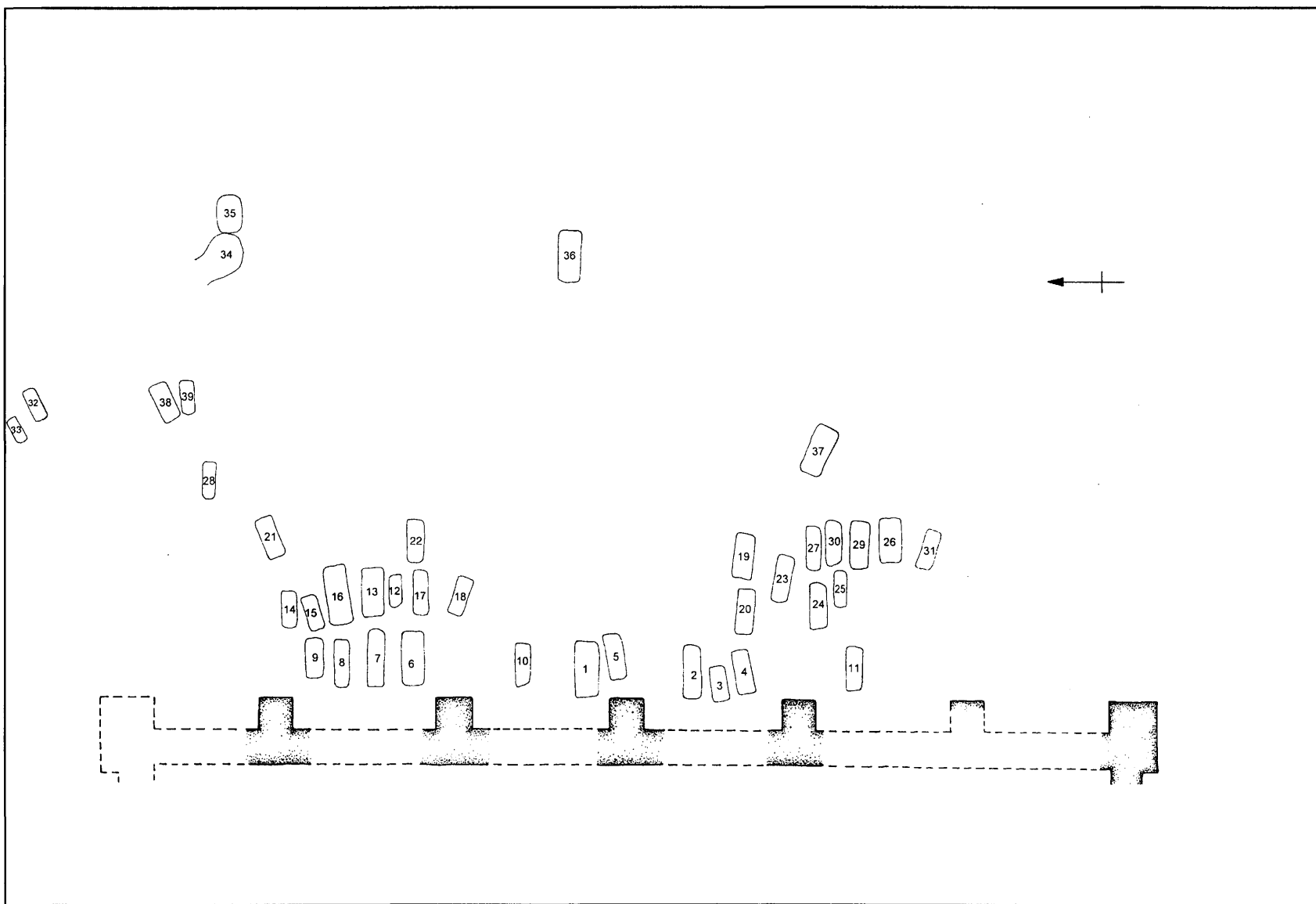
Übersetzt von Katalin H. Simon

Sírszám	Nem	Életkor	Jelenetes korongfibula Félholdcsüngős fülbevaló Ékszer gallér Korsó Bulla	Melltű Gyűrű Fátyoldísz	Kiskosaras fülbevaló Köbeteletes korongfibula S- és madárfibula Lovacskás fibula Hengeres nyakdísz Karperec Poliédere fülbevaló Övgarnitúra Lábbeli verete Pohár Köbeteletes homlokdísz Törszerelék Lánc	Sír pakolás Koporsó	Szerológiai meghat. (Lengyel I.) Etnikai meghat. (Straub P.)	
							?	B
5	leány	?	① ① ① ✚	① ③		❖	?	B
12	lány	Inf. II	②			❖	?	B
4	nő	Adult.				❖	L	L
6	nő	?		② ①	①	❖	?	L
7	nő	Mat.		②		❖	L	L
8	nő	?		① ①	①	❖	?	L
9	lány	Inf. I		③ ① ①	① ①	❖	L	L
10	férfi	Mat.		①		❖	L	L
11	nő	Adult.			②	❖	L	L
14	nő	Mat.	①		①	❖	L	L
15	fiú	Inf. I				❖	L	L
16	férfi	?		②		❖	?	L
17	nő	Mat.		①	①	❖	L	L
22	nő	Adult.			② ②	❖	L	L

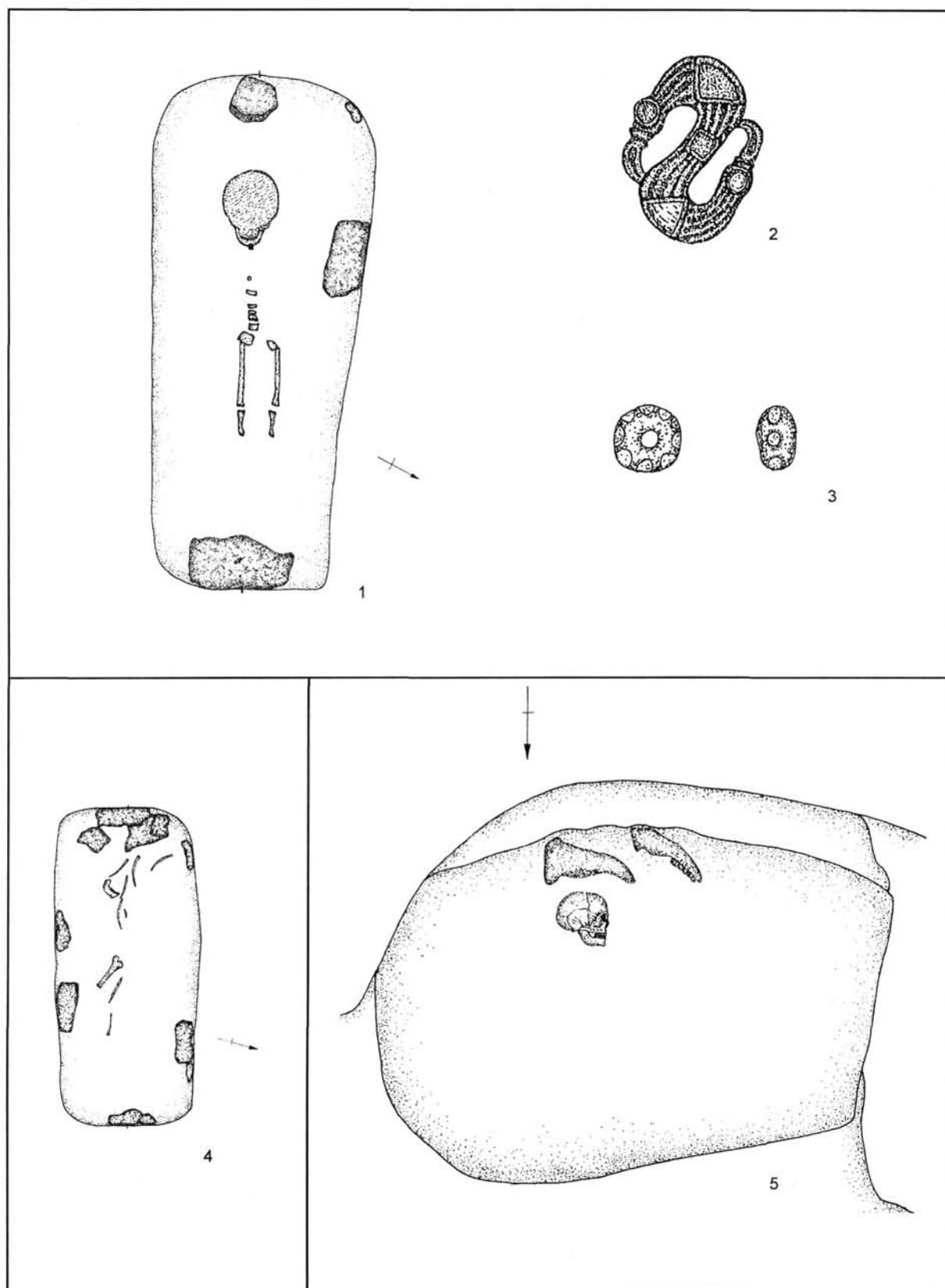
I. táblázat: Keszthely-fenekpusztai (Horreum) temető lelet és etnikai összefüggései

<i>R1 – Rabolt sír, R2 – A rablás a fibulát nem érintette</i>					
<i>B1 – Bolygatatlan sír, B2 – Bolygatatlan, de a fibula nem viseleti elem</i>					
<i>Leőhely</i>	<i>Publikáció</i>	<i>Korongbross / db</i>	<i>S- és madárfibula / db</i>	<i>Nagyfibula / db</i>	<i>Bolygatás</i>
<i>Bezenye 20. sír</i>	<i>Sőtér 1893, 215, 218</i>	<i>1</i>	<i>2</i>		<i>B1</i>
<i>Gyirmót 27. sír</i>	<i>publikálatlan</i>	<i>1</i>			<i>R1</i>
<i>Gyönk-Vásártér 51. sír</i>	<i>Rosner 1972, 89</i>	<i>1</i>			<i>B2</i>
<i>Jutas 196. sír</i>	<i>Bóna 1956, 194</i>	<i>1</i>	<i>2</i>		<i>B1</i>
<i>Kajdacs 2. sír</i>	<i>Bóna 1988, 278–279</i>	<i>1</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>B1</i>
<i>Kápolnásnyék 2. sír</i>	<i>Bóna 1971, 235</i>		<i>2</i>	<i>2</i>	<i>B1</i>
<i>Mohács 2. sír</i>	<i>Kiss–Nemeskéri 1965, 98</i>		<i>2</i>	<i>2</i>	<i>B1</i>
<i>Mohács 3. sír</i>	<i>Kiss–Nemeskéri 1965, 108</i>		<i>1</i>		<i>R1</i>
<i>Mohács 5. sír</i>	<i>Kiss–Nemeskéri 1965, 110</i>		<i>2</i>		<i>B1</i>
<i>Rácalmás 2. sír</i>	<i>Bóna 1971, 234–235</i>		<i>2</i>	<i>2</i>	<i>R2</i>
<i>Rácalmás 16. sír</i>	<i>Bóna 1960, 167</i>		<i>2</i>	<i>2</i>	<i>B1</i>
<i>Rácalmás 20. sír</i>	<i>Bóna 1960, 169</i>		<i>2</i>		<i>B1</i>
<i>Szentendre 33. sír</i>	<i>Bóna 1971b, Abb. 9–10</i>		<i>2</i>	<i>2</i>	<i>B1</i>
<i>Szentendre 53. sír</i>	<i>Bóna 1971b, Abb. 13</i>	<i>1</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>B1</i>
<i>Szentendre 56. sír</i>	<i>Bóna 1971b, Abb. 7–8</i>		<i>2</i>	<i>2</i>	<i>B1</i>
<i>Szentendre 85. sír</i>	<i>Bóna 1988, 268–269</i>		<i>2</i>	<i>2</i>	<i>B1</i>
<i>Várpalota 1. sír</i>	<i>Bóna 1956, 187</i>		<i>2</i>	<i>2</i>	<i>B1</i>
<i>Várpalota 4/b. sír</i>	<i>Bóna 1956, 187</i>		<i>2</i>		<i>B1</i>
<i>Várpalota 17. sír</i>	<i>Bóna 1956, 189</i>		<i>2</i>	<i>2</i>	<i>B1</i>
<i>Várpalota 19. sír</i>	<i>Bóna 1956, 190</i>		<i>1</i>	<i>2</i>	<i>B1</i>
<i>Várpalota 29. sír</i>	<i>Bóna 1956, 191</i>		<i>1</i>		<i>B1</i>
<i>Várpalota 34. sír</i>	<i>Bóna 1956, 191</i>		<i>2</i>		<i>B1</i>
<i>Vörs 17. sír</i>	<i>Sági 1963, 45</i>		<i>2</i>		<i>R1</i>
<i>Vörs 21. sír</i>	<i>Sági 1963, 51</i>		<i>2</i>		<i>R1</i>
<i>Vörs 32. sír</i>	<i>Sági 1963, 60</i>		<i>1</i>		<i>R1</i>
<i>Vörs 33. sír</i>	<i>Sági 1963, 64</i>		<i>2</i>		<i>R1</i>

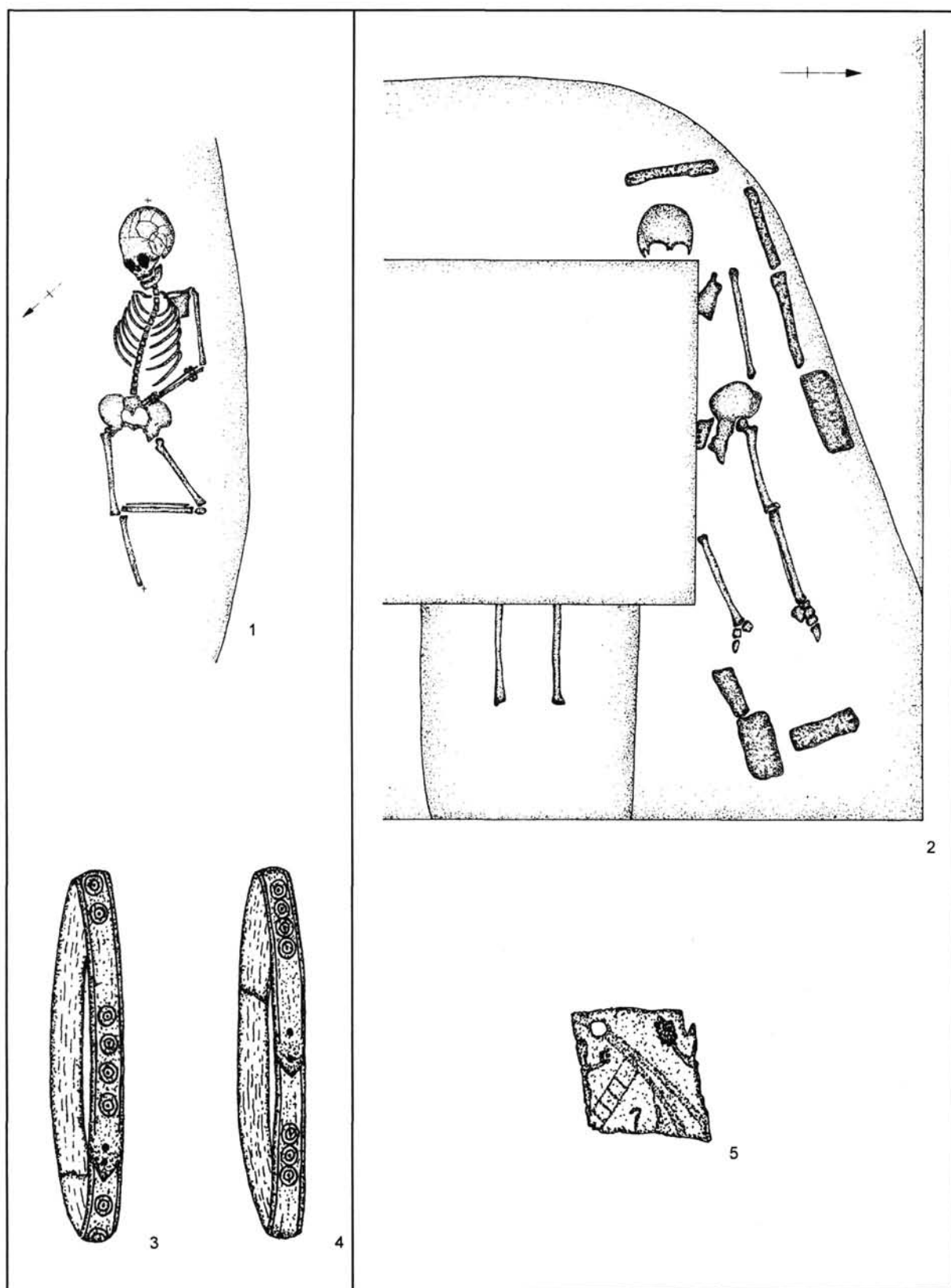
2. táblázat: Hazai langobard temetkezések kisfibuláinak száma



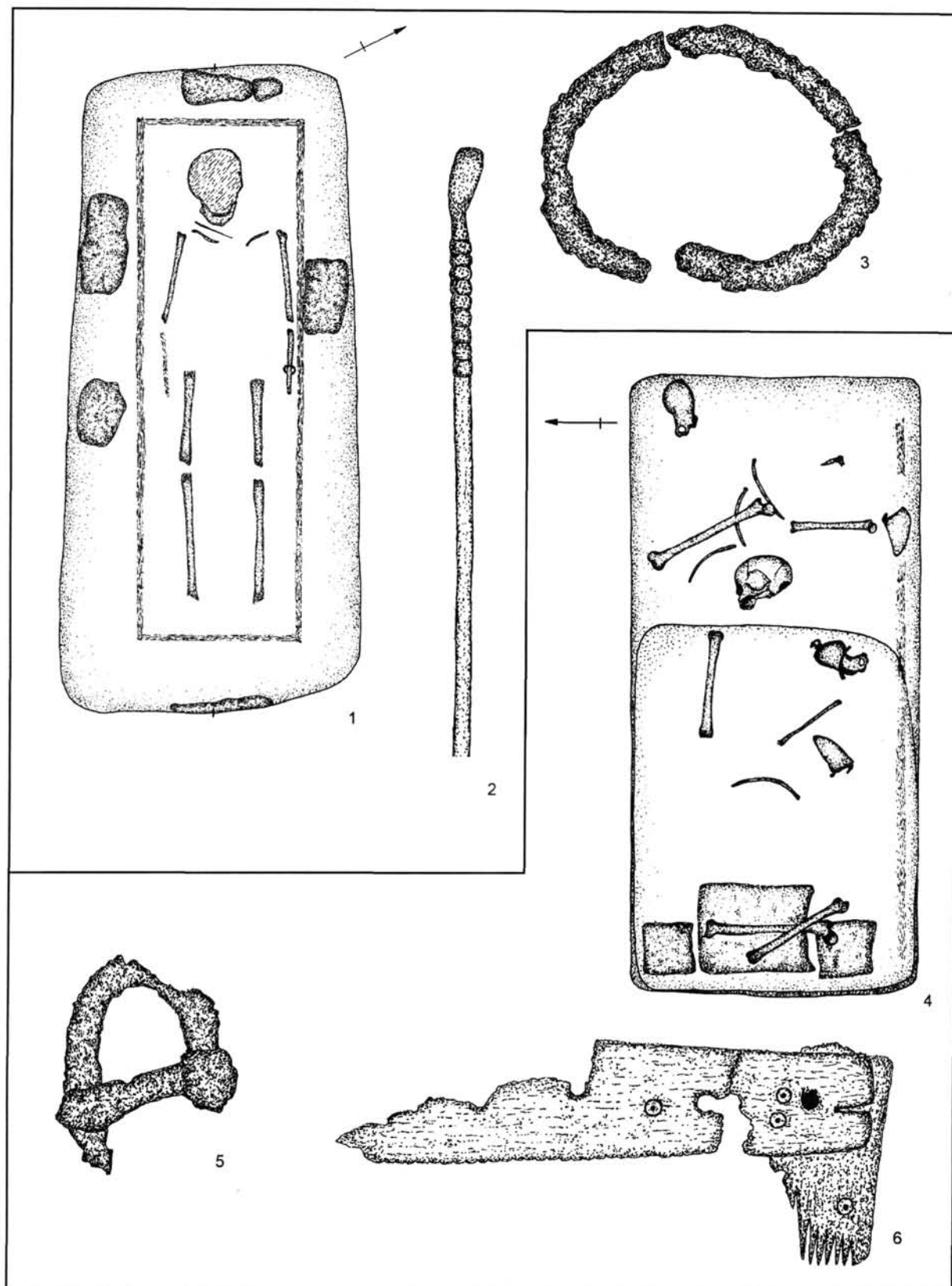
I. kép: A horreumi temető térképe



2. kép: 1–3: Keszthely–Fenékpuszta Horreum 32. sír; 4: 33. sír; 5: 35. sír



3. kép: 1, 3-4: Keszthely-Fenekpuszta Horreum 34. sír; 2, 5: 38-39. sír



4. kép: 1–3: Keszthely–Fenékpuszta Horreum 37. sír; 4–6: 36. sír